Hon. Rédaction
de la Revue Arménienne HANTESS
au Couvent des R. R. P. P. Méchitharistes
à VIENNE
VII. Méchitharistengasse 4

ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ

Ազգային, Գրական և Գիտական

ՀԱՆԴԷՍ

1898

ԹԻՒ 16 15 ՕԳՈՍՏՈՍ

ԽՄԲԱԳԻՐ - ՏՆՕՐԷՆ
Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՁՄԻՒՌՆԻՄ
ՏՊԱՐԴ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

Հրատարակուեցաւ ԳՐՔԱՏԱՆԻ թիւ 2 Գրացուցակին վախարտեաց ձրի կ՚ընկալի։

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՇԱՀԱՓԵՐ ԲԱՐԵՊԱՐՈՒԹԻՒՆ 601
ԳԱՂՏՆԱԹՈՒՅՂ ՆԱՐՆՆՅ (Թրիզոր Կ. Յակոբեան) . . 610
ՇԼՅՓՄԱԲԵՐ (Ա. Նաւարեան) 617
ՏԵՂԵԿԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ (* * *) 623
ՎԱՀԷ (Մուրատ Մ. Մամուրեան) 627
ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ (Թ.) 628
ՀՈՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԱՆԵՔ Ի ՌՈՍՏՈՎՆ (Հարեւանցի) . 630
ԱՆՁՆԱՒՈՐԱՆ ՕՐՈՐԻՑՔԸ (Ն. Օրբերեան) 633
ԱՌՏՆԻՆ ԳՈՐԾԵՐ (Սիամանթօ) 637
ԼՐԱԲԵՐ 638

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՔ

Վենետկոյ Մխիթարեան տպարանի Տեսչութիւնը մտադիր ըլլալով իւր երկաթիւրութեամբք բաշածանօթ Հ. Գարեգին Վ. Զարբ-ի Հայկական թուերնէյթուրն օգուտաստ գործը կրկին ճոխացուցի տպագրելու, կը դիմէ ազնիւ ազգայնոց՝ (որոց ձեռնտուութիւնը արդէն նախկին տպագրութեան մէջ գոհացաւոր կը ջիշուի), որ բարեճաճին ո՛ր եւ իցէ կերպով՝ երէ՛ ջրոյ չաւէբ յղելով, եւ երէ՛ ո՛ր եւ է նիւն եւ նոր տեղեկութիւններ տալով, սատարել առաջիկայ տպագրութեանս, որպէս զի ըստ գաթելոյն՝ լինջպես կը խոստացուի առաջին տպագրութեան յառաջաբանին մէջ կատարելագոյն կերպարանօք յոյս տեսնի.

Հանդերձ յարգանաւոյ ջնորհակալութեամբ

1898 Յունուար 20

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻՆ

Mkr hratchi

Direction de l'imprimerie Arménienne

S. LAZARE — VENISE (Italie)

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԹԸ. ՏԱՐԻ

ԹԻ 16 15 ՕԳՈՍՏՈՍ 1898

ՇԱՀԱՖԵՐ ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Բարերարութեան այս ձևը՝ չատերու՝ թերևս ան-մատչելի, այլ ծանրթ ձև մ'է։ Քանի՛ քանի բարեսիրու-թեան գործեր, քանի՛ քանի զոհողութիւններ ըրած են և կ'ընեն առ հասարակ ամեն դասակարգի մարդիկ՝ ա-պացայ չահաբերութեան ակնկալութեամբ, և քանինե՛ր իրենց ակնկալութիւնը պսակուած, և այլք ի դերև ե-լած տեսած են։ Ուստի որ մ'որ ազքատիկ, այլ մտայի և գործունի ազգակցի մը, և մինչև անգամ օտարականի մը՝ կ'օգնէ, վաճառական մ'որ վաղեմի այլ անկեալ ընկե-րակցի մը ձեռք կ'կարկառէ առանց դրաւոր պայմանի, արուեստագէր մ'որ տաղանդաւոր արուեստագիտի մը կարևոր միջոցները կ'ընձեռէ, գրագէտ մ'որ այս ու այն դպրոցներու ձրի դրան կ'բաշխէ, մեծատուն մ'որ չբա-

ւոր աղջիկներու օժիտ կ'հայթայթէ, օրագրապետ մ'որ այլ և այլ կրթական հաստատութեանց թերթեր կ'նուիրէ, անշուշտ բարեգործութեան զգացումով կ'գործեն, սակայն գլխովին զերծ չեն չահասիրական կամ վառասիրական դաղանի հակումէ մ'որ հեռաւոր վարձառութեան մը յոյսը կ'տածէ։

Աշդէն ուրիշ յօդուածով մը չանայինք ցոյց տալ, անձնական չահու ո՛և է նկատումէ աղատ բարեգործական ձեռնարկներու բնութիւնն ու չարժառիթն, բարերարութիւն՝ որ լոկ ճշմարտապէս մարդասէր հոգիներու բնածին ու հազուագիւտ ձիրքն է, և այդ ձիրքը պէտք է որ մշակուի դաստիարակութեամբ և ծաւալի զգալի օրինակներով յօգուտ մարդկութեան։

Աշդ՝ յօդուածիս նպատակն ոչ ղուտ բարեսիրութեան և ողորմասիրութեան աղբիւրներէ բխած, և ոչ թաքուն չահախնդրութեան ոգւով կատարուած բարեգործութեանց վրայ ճառել է այս անգամ, այլ աւելի անտեսական, գործնական տեսակէտով նկատել այդ խնդիրն՝ և՝ ներկայ չահամոլ դարուս ձկտումներու համեմատ՝ փնտռել թէ՝ արդեօք կարելի չէ՞ նոյն իսկ քրէբրո-ընենք չահ մը քաղել և թէ այդ չահն ապօրինի չլինելէ զատ՝ ընկերային մեծամեծ օգուտներ չկրնա՞ր արտադրել։

* * *

Աշդէն յայտնի է թէ՝ ամեն բարութիւն, ամեն առաքինութիւն երբ ծայրագոյն աստիճանի կ'հասնի, ամեն ողորմասիրութիւն՝ երբ անընդոդ ոգւով կ'կատարուի, ակնունելի բարիք արտադրելու տեղ, ծանր չարեաց կրնայ առիթ տալ, հետևապէս կերպ մ'անգիտակ մոլութիւն կ'դառնայ։ Օրինակներ անպակաս չեն ցոյց տալու համար լուսոյն կրծոյ ծայրայեղութենէ յառաջ եկած աղէտները՝ թէ ընտանեկան, թէ տոհմային, թէ ընկերային զանազան շրջաններու մէջ։

Կրքնաբերը-ընենն՝ որ ընդհանրապէս մարդկային հոգւոյ մի անհրաժեշտ և բնատուր պէտքը կ'համարուի, երբ

այնքան կը վառէ ու կ'բորբոքէ միտք ու սիրտ որ լաւ պատ. կ'ատէ ու կ'հալածէ ուրիշ ո՛և է կրօն, և բուռն աննկերոզութեան սահմանները կ'հասնի, ահա այն ատեն մոլեռանդութեան կ'վերածուի և մութ դարերու մէջ հաւատաքննութեան խարոյկներու և կատորածներու ծնունդ տալէ զատ՝ նոյն իսկ իրր լուսաւորութեան դարերու մէջ ևս արիւնալի պայքարներու դրդիռ կրնայ լինել, բարի մարդիկն անգամ, ինչպէս կ'ըսէ անուանի Պըքըլ. ոճրագործութեան մղելով՝ Աստուծոյ հաճելի գործ մ'ընելու կոյր համոզումով մը. Ռոբեսպիէռ. որ բնածին զգացում մ'է՝ նոյն իսկ անբան կենդանիներու դասակարգին մէջ՝ և որ անհուն հոգատարութեան և անձնազոհութեան գերագոյն աստիճանը կ'հասնի մարդկային սեռին մէջ թէև, սակայն երբ այդ որդեսիրութիւնը կապկային գրգռանքի ձևը կ'առանայ, երբ մանկան բոլոր քմահին շարժումները, բոլոր խօլական պահանջումները գոհ ընելու կ'նկրտի, այնպէս որ անոր հոգին ու միտքը կ'խանգարին, ընդարձոյս վատ կիրքեր հետզհետէ կամակատարութեամբ զօրանալով՝ և ծնողք պարզապէս մանկային անխորհուրդ գրգռումներուն գերակատարներն ու գերիները կ'դառնան, այդ կերպ որդեսիրութիւնն, որուղղակի հետևանքն ամեն օր մեր աչքին առջև կ'պարզուին, ինքնին որդեսպանութիւն է, և այնքան աւելի ծանր ոճիր մ'որքան մանկան մարմինը չէ միայն որ ի կորուստ կ'մատնուի, այլ անոր մէջ ապագայ մարդը բարոյապէս կ'ապականուի. Ըռեբուբռուն՝ ի հարկէ գովելի յատկութիւն մը՝ յորչափ մարդկային աղնուագոյն այլասիրական զգացումներու արտայայտութիւնն է, ընկերմոլութեան կ'վախուի, երբ ճշմարտութեան և արդարութեան օրէնքի հանդէպ, ստութեան ու նենգութեան մէջ ընկերային հաճոյք և վայելք կ'փնտռէ. Սէր անգամ՝ լինի այն աստուածային, սեռային, ամուսնային, երբ իր չափը կ'անցնի, սիրամոլութիւն կ'դառնայ, և այդ սիրամոլութեան արդինքն են կռոց պաշտամունք, Աստղկան երկրպագութիւն, պաքոսեան լկտի պաշտօն, և աղատ

սիրոյ ու ամուսնութեան բոլոր ազէտներն, որով մարդկային լուսաւորեալ կարծուած հասուածները կ'տառապին, կ'ապականին, և վեր ղդացում մ'անասնական կրքից կարգը կ'անցնեն։ Հապա նոյն իսկ Հոչենաէրենն, այդ նուիրական ղդացումն, որ ամեն սրտի խորն արմատ ձգած է, ի'նչ ահռելի մոլութիւն մը կ'դառնայ, երբ՝ ինչպէս կ'ըսե Հ. Սբենսեր, ուրիշ ամեն ազդութեան դէմ ինքնահաւանութեան, պարծենկոտութեան և առնութեան կրքով կ'զինուի և միջազգային ներդաշնակ յարաբերութեանց հաստատութիւնը գրեթէ անհնարին կը գործէ։

* * *

Սակայն դառնալով մեր յօդուածին բուն նիւթին՝ միթէ, ըստ կարգի, Բաբերաէրենն ալ զանազան զեղծումներէ ազա՞տ է։ Ո՛վ չգիտեր անխորհուրդ բարեգործութենէ ծագած անհամար չարիքը, ծուլութիւն, չքաւորութիւն, մուրացկութիւն, մոլութիւն, ո՛ր անառեսական և նոյն իսկ աւետարանական սկզբունքով կարելի է արդարացնել, օրինակի համար, այն կարգ մը վանքանուն ծուլարանները, ո՛ւր կօրովին, մարմնեղ, այլ դանդաղ և անսիրտ մարդիկ՝ օրն ի բուն, ի շնորհս ժողովրդային ողորմասիրութեան, հոգւով ու մարքով կ'վատին։ այն բարեգործական անուամբ նշանակուած հաստատութիւններն, որ՝ առանց քննելու չքաւոր ու մուրացիկ կարծուած անհատներու նիւթական ու բարոյական վիճակն, անխտիր կ'բաշխեն նուէրները, և անգործութեան քաջալերը ընծայելով՝ նորանոր մուրացկաններ, բաղդախնդիրներ կ'յարուցանեն, որով ատեպ բուն իսկ դիւթեան և օժանդակութեան ճշմարտապէս արժանի ապիկար, ցաւագար ու հաշմատ թշուառը կ'զրկուի ու անխնամ կ'տառապի։

Տնտեսական տագնապէն ետք մնասանդ՝ ինչպէս ուրիշ առիթու դիտել տուած ենք, բարերարութեան զեղծումներ չսոնալով, միթէ չե՞ն շատցած նաև կարգ-

մը հայերը, որ՝ թէև գործելու կարող, թէև օրապահիկ մը ճարելու առակ, թշուառ պարագաններ բարեպատեհ առիթ մը նկատելով, աղքատին յատկացուած դանձանակէն՝ աղքատութեան դիմակով, մաս մը կորզելու չափ, զանազան տեղեր՝ նուաստացած են. բայց մարդը՝ մանաւանդ ժիր, գործունի, պատուասէր մարդն, այն՝ որու ոտքն ու ձեռքը կ'բռնէ, ինչպէս կ'ըսեն ռամկ կօրէն, անօթի չմնալու, եթէ միայն կամք ընէ իր օրապահիկը ճարելու ո՛և է համեստ այլ պատուաւոր գործ մը բռնելով։ Միայն պէտք է խոստովանիլ թէ կ'տեսնուին այնպիսիներ՝ որ անխոհեմաբար կամ պարագայից բերմամբ՝ օտարութեան մէջ բազդ չինելու յուսով՝ հայրենի հողէն հեռացած, անճար ու անճարակ կ'շրջին աստանդական, և՝ եթէ ոչ մուրացկանութեան հոգի, պաշտպանութեան և յանձնարարութեան կարօտ են, որպէս զի ապրուստի ճամբայ մը դտնեն,

Ահա այսպիսիներու համար Բարերարութեան այնպիսի բանաւոր ուղղութիւն մը տալ հարկ է, որ թէ մասամբ ընդհին և թէ մեծ մասամբ ընդունողին բարոյապէս և նիւթապէս շահաբեր լինի։ Աշխէն թէ՛ գաւառային և թէ՛ եւրոպական մի քանի քաղաքներու մէջ, ուր հայ տարագիրներ անպակաս են, բարեգործական անուամբ մի քանի ձեռնարկներ եղած են այնպէս որ աղքատիկ հայ բանուորներ հանդանակութեամբ ճարուած դումարով, կամ դրամատէրներու հայթայթած դրամագլխով հիմնուած գործարաններու մէջ արհեստով մը կ'պարապին և իրենց օրապրէքին հետ արտադրուած ապրանքին չահէն մաս մը կ'ընդունին։ Այս գունակ գործատուններու օրինակներ արդէն տեղ տեղ տուած են բազմքական մխիթարներ նախատեսութեամբ՝ օրինակներ՝ որոց հայ ունեւորներ հետևելու տրամադիր չեն երևիր դժբաղդաբար եւ՝ ինչպէս ի լրոյ կ'իմանանք, անուանի հայ մեծատուն մ'ուրիշներուն աննման, անտեսագիտական լուրջ սկզբանց որքան ներհուն, նոյնքան լուսամիտ ողորմասիրութեան ոգւոյն ընդունակ, բազմաթիւ ընկերակից այլ քա-

Ջառողջ մերայնոց աւուր պարէնը ձրի մատակարարելու անպատեհութիւններն ի նկատի առնելով անչուշտ, գործնական միջոց մը կ'ընտրէ, այս է՝ երկրագործութեամբ զբաղեցնել այդ մարդիկն՝ յատուկ արտերու մէջ՝ որպէս զի իրենց քրտանց արդիւնքը քան լիովին ողորմութեան դառն հայը վայելեն։ Եթէ չատ հաղուագիւտ են մեր մէջ այսպիսի մարդասէր մեծատուններ, եթէ դրամը միակ աղբիւրէ մը ճարել անհնարին է, չհեւանիր անտի որ հաւաքական ոյժեր չեն կարող կատարել մանաւանդ դրամատէրի մը գործը։ Հետևապէս՝ թէ իրենց բնավայրըն և թէ այլուր դեգերող հայ աղքատ ու անգործ բանուորներ՝ մասնայատկանութենէ, կամ բարերարութեան անհատատ և նուաստացուցիչ պարգևներէ ազատելու համար, երկու միջոց ունինք առաջարկել՝ յուսալով որ նկատողութեան կ'առնուին։

* * *

Եւրոպական ժողովրդոց տնտեսական և դրամական հաստատութեանց քիչ չատ հմուտ անձեր գիտեն թէ ընկերային և գործնական հիմնարկութիւնները ներկայ դարուս վերջին կիսոյն մէջ ինչ հանրօգուտ մղումի մը ստացած և ո՛րքան ընդհանրապէս դիւրացուցած են բանուորներու նիւթական վիճակին, թո՛ղ ինայողական արկղներն, որոց նշոյլը չկայ մեր մէջ, թո՛ղ էրկան, էլդպան, ֆաբրոբէդպան և այլ բազմաթիւ ընկերակցութիւնները որ՝ օր ըստ օրէ տարածուելով՝ ժողովրդոց ստորին խաւերուն մէջ՝ մտաւորական ու բարոյական անթուելի օգուտներ կ'արտադրեն, կան նաև աղքատիկ, չքաւոր դասակարգին նիւթական պիտոյքը դիւրագին հայթայթելու նպատակաւ կազմուած այլազան գործնական ընկերութիւններ։ Ուժան ուտեստ, ուժան հագուստ, ուժան բնակարան, ուժան ապրանք դնելու, և մինչև անգամ ուժան տուներ չինելու համար այդ գործակցական ընկերութիւնները քանի՛ քանի՛ դիւրութիւններ կ'ընծայեն գործաւորներուն, որ տարիներու հոլովմամբ քիչ չատ անկախ դրա-

մատերները կամ վարձատրել լինելու հատանականութիւնը ունին։

Տեղը չէ այս տեսակ ընկերակցութեանց անուններուն մի առ մի թուել և անոնց կազմակերպութեան նկատմամբ մանրամասնութեանց մէջ մտնել, բաւ է առ այժմ ըսել, որ բոլորովին յաջողութեան գաղտնիքն բաժանորդական հանգանակումներն կամ խնայողական դրամներն մէջ է։

Արդ՝ սոյն ընկերակցական հիմանց վրայ յենլով, մեր առաջարկելիք առաջին միջոցն է. ա) կազմել գաւառական և ուրիշ գլխաւոր քաղաքներու մէջ դրամատուններ մի դադ յօգուտ և յաջակցութիւն վկայեալ չքաւոր, այլ պարկեշտ ու գործունեի մշակներու, բանւորներու և արհեստաւորներու. բ) Այդ օգնութիւնն ընձեռել վոխատուութեամբ, կամ տեղական պիտոյից պահանջման համեմատ՝ գործատուններ հաստատելով. գ) վոխատուութեան տոկոսն չատ չատ 2 կամ 3 առ հարիւր որոշել. դ) դրամատուններուն դրամագլուխը բաժանորդական հանգանակութեամբ գոյացնել՝ հարկաւ ձեռնհաս իշխանութեան պաշտօնական արտօնութեամբ, հրաւէր կարդալով քիչ չատ բարեկեցիկ մերայնոց մասնակից գտնուիլ սոյն ընկերակցութեան. ե) ընկերակցութեան անդամներուն թիւը բնապէս անորոշ մնալով հանդերձ, մէն մի բաժնի դինն որոշել (դիցուք 5 ոսկի) և երբ դրամագլուխն 200 ոսկւոյ հասնի անմիջապէս գործի ձեռնարկել. զ) վստահելի, բանիբուն և տնտեսապէտ անձերէ բաղկացեալ յատուկ մասնախմբի մը ձեռօք նախնական գործողութիւնները կատարելէ և ընկերութեան գոյութիւնն ապահովելէ ետև՝ քուէարկութեամբ՝ կամ այլ եղանակաւ վարչային մարմին մը կազմել, կանոնագիր մը յօրինել բաժանորդագրութեան, վոխատուութեան և այլ գործարանական պայմանները սահմանող, և ի վերջէ՝ դրամատան մատակարարութիւնն այնպիսի անձերու յանձնել, որ ընդհանրապէս բաժանորդներու համարումն ու վստահութիւնը վայելեն, և դրամագիտական ու տնտեսակալական գործողութեանց հմուտ և աչալուրջ լինին։

Մեր առաջարկելիք երկրորդ միջոցն է գործակցական ընկերակցական կազմակերպութիւնն, որ ընկերակցականէն կը տարբերի այս հանգամանքով, որ իր դրամագլուխն՝ վաճառանակ լոկ ունևոր դասուն մասնակցութեամբ գոյացնելու, քիչ շատ կարող և գործի տէր բանուորներու դասակարգին հանգանակութեամբ գոյանայ և աւելի հաճոատ, այլ ոչ նուազ օգտաշատ սահմանի մէջ կ'գործէ։ Այսպիսի գործակցական ընկերութեան մը կամութեան հաստատ։) Հարկ է որ գործատուներու կարգէն մի քանի պատուաւոր, ձեռնհաս և վստահելի անձեր (որ յաջողութեան և ապահովութեան առաջին ու վերջին պայմանն է այս տեսակ վարկի գործառնութեանց մէջ՝ վստահութիւնն) դատարուին՝ և պաշտօնական ձևակերպութիւններէ հետ՝ հանգանակութիւն մը բանան փոխատուր, չափաւոր բաժնեգին մը (դիպուք 20 ղրչ.) որոշելով։ Բ) երբ դրամագլուխն առ նուազն 4–5 հազար ղրչի հասնի, համեստ դրամատուն մը հիմնել, անգործ արհեստաւորներու նուազագոյն տոկոսով (2–3 %) փոխ դրամ տալու, հատուցման դիւրամատչելի պայմաններու համեմատ։) բանալ նաև՝ երաշխաւորութեան ամեն կարևոր միջոցներով, ինչպէս՝ պիտի մ'ուր շարաթէ շարաթ հաճոատ գործատուրն իր խնայած մի քանի ղրուշը, վճռանակ ուզածէտ վաստկելու, տանի դնէ, փոքրիկ դրամագլուխ մ'անդադ ալեպէս գոյացնել և շահաւելու յուսով, և սակայն, իր յոյսն ի դերև չելնելու համար, անհրաժեշտ է որ այդ պիտի վարիչն կամ վարիչներն և իրենց դրամական գործողութեանց տօմարներն ուղղակի Ագգ. Պատրիարքարանի կամ առաջնորդական իշխանութեան պատասխանատու և անոնց հսկողութեան ներքև լինին։

Այսպիսի գործատուրական դրամատուններ և խնայողութեան արկղներ՝ ոչ միայն Ն. Պոլիս, այլ և գաւառական քաղաքներու մէջ կարելի է հաստատել, և այսպէս մեկ կողմէ՝ հանգանակիչ անդամներ բարերարութեան գործ մ'ըրած կ'լինին իրենց մատուցած դրամին թեթև տոկոս մ'ընդունելով միայն, և միւս կողմէ գործատուրն

փոքրիկ դրամագլխով մ'իր արհեստը բանելու վիճակի մէջ գանուելով՝ ոչ միայն թշուառու թեան տագնապներէ և մուրոդութեան դառնութիւններէ զերծ պիտի մնայ, այլ և իրեն նպաստող դրամատան առջև իր ստանձնած պարտաւորութիւնն անթերի կատարելու պիտի չանայ, իր վարկն անվթար պահելու, և իր գործն անընդհատ շարունակելու համար։

Գործաւոր դասակարգն՝ ինչպէս ամեն ժողովրդեան՝ հայոց մէջ ևս ամենէ ուժեղ և հաստատուն տարրը կը կազմէ, որու բարեկեցութեան հոգածելն ազգին ամենէ գործօն և շահեկան մասին կենդանութեան ոյժ տալ է։

Թողուլ որ այդ դասակարգը վատթարի մուրոդութեամբ, օտարանոյ տարագրութեամբ և տուայտի մահու թեամբ ահմայնի կենսական ոյժը չքաւել է։ Հետեւապէս՝ եթէ ոչ ազգասիրական, մարդասիրական պարտք մ'է ձեռք կարիառել այդ թշուառ դասակարգին և ղայն ապրուստ ճարելու վիճակի մէջ դնել։ Կան մեր մէջ գործաւոր ձեռքեր, ճոխ գանձերու տէրեր որ առանձինն հաղարաւորներու և բիւրաւորներու տարիներով ընելիքը կարող են միանգամայն ընել։ Բայց, ինչ օգուտ, անտարբեր գրեթէ մեկուսացած կ'ապրին, և գործաբանութեան նեղութեան բարեկեցութեան յոյսերն առ այժմ միջին դասակարգին վրայ կ'կեդրոնանան։ Թերևս օր մը ամփին և կարգ մը մեծատուններ՝ ղգալով թէ հայ ընկերութեան մէ կարևոր մասը կամայ ակամայ կ'կապտին, և թէ համերաշխութեան կապերը քակելու վտանգն անպատճառ չեն մնար։

Իրաց այս վիճակին մէջ՝ հատանական կ'երևի մեր երկրորդ առաջարկին՝ այս է՝ գործակցական ընկերութեանց հաստատութիւնն, որու միայն ուրուագիծը դնենք՝ թողլով աւելի գործատէրտ, աւելի դրական անձերու ընդլայնել և մշակել խնդիրն, մեր միակ նպատակը լինելով՝ նիւթական և բարոյական ծանր ապէտից, տնտեսագիտական միջոցներով և աւելի լուսամիտ ապերու այս մասին ի գործ դրած դրութեանց հետևելով, պ'կրնանք, գարման մը ցոյց տալու յօժարամտութեան

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՌԱՔԱՆ

Գ. — ԱՔԱՆՉՆՈՐԴԱՐԱՆԻ ԳԻՒՂԱՑԻՈՒՆԵՒՆ ԳԱՂՏՆԻՔԻ ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ ՄԷՋ ԳԱՂՏՆԻՔՆ

(Ա. Ջաստ Պատմութիւն)

(Շար. եւ վերջ)

Ա. յս խօսակցութիւնը գաւիթը տեղի կ'ունենար, գրեթէ դուռին առակ։ Ագաթանեան էֆէնտին երկու բառով մեզի ի-մացնել վերջ խնդրին էութիւնը՝ ազաչող ձայնով մը ըսաւ.

— Խնդրեմ վեր հրամեցէք, հանդիսա՝ նատիք այնտեղ և մեզի պատմեմ այն հանրապետին իրաւ խորհրդաւոր անհե-տումը, և տեսնէք թէ սատանայի՞ թէ ոչ ուրիչ մը մատը կայ հոն։

Երեքս ալ լայն գաւիթին գետի ճարմարեայ սանդուխը յառաջացանք, վեր ելանք ուղի ինը ոտքերէն, և ճիշտ գիմային նախասենեակէն անցնելով՝ աջակողմի միջնադուռէն Գիւանա-տունը մտանք, կարճ ու լայն սենեակ մը՝ ուր ամեն ինչ, գա-րան, սեղան, աթոռ, տումար, գիրք թուղթ ու գրիչ, և նոյն իսկ Ագաթանեան էֆէնտին, գիւանապետին հնութիւն մը կը թուրեն։

Գիւանապետ էֆէնտին մեզ բազմոցը հրաւիրեց և ինք՝ իր սեւ գրասեղանին առջև՝ իր անձնական լայն աթոռը նստաւ, — մարմինին ծանրութեան տակ ճարճատող հին թեւաթոռ մը՝ ո-րուն վրայ իր հակայ կեցուն պիտսերը չափիւ կը սպարփակուէին։

Իսկ բարեկամս ու ես՝ նստանք բազմոցին վրայ։ Բայց չեմ գիտեր թէ նստարանին հնութենէ՞ն էր, թէ ոչ իմ նստելու կերպէս — որովհետև աւելի կը նեղուիմ ես քան կը նստիմ — որ փուխի թանձր ամպ մը բարձրացաւ օդին մէջ։ Սակայն ա՛յս միայն գիտեմ թէ հոգատար ձեռքի մը պակասը գգալի էր հոն, չորս հոմը կարգ ու կանոնի մէջ պահելու համար։ Եւ աւոր սպացոյց են գրասեղանին վրայ գտնուած գլանիկի սնամէնները, (հինգ վեց հատ ու բաւական խոշոր) որոնց մէջ Ագաթանեան էֆէնտին գիշած գլանիկի ծայրերը եզիպտական բարդերու համեմատութիւններ կ'առնեն։

Երբ երեքս ալ տեղաւորուեցանք, նորե՛նց բացաւ խօսքն ու ակնոյը քիմը դնելով՝ հարցուց.

— Ագաթանեան էֆէնդի՛, ախր կրնա՞նք արդեօք իմանալ այդ տարօրինակ կորուստին պարագաները, որովհետեւ մէկ երկու բառ լսեցի դեռ՝ իրաւի չափազանց հետաքրքիր եմ այդ մասին։

— Անշո՛ւշտ այո, պատասխանեց դիւանապետ էֆէնտին՝ խաղալով իր հասակ ու մելանոտ գրակալին հետ, պատմեմ եզածն, կամ աւելի ճշտորէն՝ տեսածս ամէն պարագաներով ու մանրամասնութիւններով, և տեսէք մէկ մեր խնդրը բանի մը պիտի կրնա՞յ հասնիլ։

— Պատմէ տեսնենք, ըսի մեծ յոյսով։

— Այսպէս ուրեմն, սիրելի էֆէնտիներս, վաղը Գալաթացոն ժողովին նստի օրն ըլլալուն՝ կատար հանելու քանի մը տակաւին գործեր ունէի, զոր շտապով լմնցնելու դրազած էի այս իրիկուն, եւ առտր համար է որ ընթրիքս ալ հոս ընելով՝ մինչեւ հիմա հոս եմ մնացած։ Օրակարգը պատրաստ է արդէն և խնդիրներու կարգէն է նաև Սրրազանին դէմ գրուած հանրագիրը մը, զոր ստացանք երէկ չէ առջի օր։

— Բայց ինչո՞ւ համար, Ագաթանեան էֆէնտի, հարցուցի, ի՛ուզեն Սրրազանը հրաժարեցնել պաշտօնէն և ի՞նչ են անոր դէմ եղած մեղադրանքները։

— Ախ՛ինչ, Պայտունի էֆէնտի, ոչի՛նչ, գիտցիր թէ մաղուվուրդը առա՛նց դիտակցութեան կը գործէ։

— Ձեր բերանէն երբէ՛ք չեմ լսած որեւէ քննադատութիւն մը որ և է անձի մը մասին։

— Խիչ՛, եղբայր պատուական, խիչ՛, յարեց խօսակիցս ժպտելով մը դիւանապետի մը ջղրձկն կուգա՛յ միթէ հակառակ ըլլալ օրուան դէմքերու։ Անոնք կուգան ու կ՛անցնին, չատերը անցուցի. իսկ ես կը մնամ։

Ջարեհ և ես բաւական խնդացինք այս խօսքին, որ սակայն դրական, կամ՝ աւելի ճիշտ է ըսել՝ դրամական տեսակէտով անճիշտ չէր։ Ագաթանեան էֆէնտի չարունակեց իր պատմութիւնը, մեզի մէկ մէկ դլանիկ մեծարելէն յետոյ։

— Ինչպէս արդէն ըսի, երկու ժամ չկայ դեռ որ ա՛յս դրասենեակին առջեւ ու ա՛յս աթոռին վրայ նստած՝ գրելու զրաղած էի, և հանրագիրը՝ որ ստորագրութիւններով ծանրացած է՝ աչքէ անցընելու վրայ, երբ. . . ։

— Տեսնեմ մէկ անգամ, ընդմիջեց Նորենց։

— Հապա ուրեմն ինչո՞ւ պիտըն զգացինք մեր սգնուեր-

թեան ներկայութեան, բաւ դիւանապետը ահագին քահքահով մը, չի պատմեցի՞նք միթէ որ անհետացած է, պի՞սա ալ փորձել կ՚ուզէք, Տօքթո՞ր։

— Ա՛հ, չփոթեցայ, պատասխանեց բարեհամ ժպիտով մը։ Սակայն վստահ էի որ Նորենց մասնաւոր նպատակով մըն էր որ այսպէս խօսեցաւ։

— Ըսի որ հանրագիրը վերատին աչքէ անցնելու վրայ էի չարունակեց Ադաթանեան էֆէնտին, երբ յանկարծ կոկորդս՝ սկսաւ քերծուիլ, բայց այնպիսի զօրաւոր քերծուածքով մը՝ որ խեղդուելու աստիճան սկսայ հազալ։ Իսկոյն աեղէս ցատկեցի որ ջուր խմեմ, և տեսնելով որ յուրանը պարապ է՝ աժդրդիչ ձայնովս բարապանին պոռալ սկսայ. « Կիրակո՜ս, ջո՜ւր։ » Քանի մը անգամ իրարմէ աւելի ուժգին կանչեցի, և պատասխան մը չառնելուս՝ ա՛լ չկրցայ համբերել, սենեակէն դուրս նետուեցայ, վազեցայ վերի յարկը, Սրբազանին օրհը խաւժեցի և առանց բաս մ՚արտասանելու՝ ջուր խմեցի. . . ու հանդարտացայ։ Բացատրութիւն տալէս վերջ Առաջնորդ Հայրին ոչ պարմանահար ինձ կը նայէր՝ ուղղակի բարապանին զացի որ ոտքէն մեծչափ գլուխը լուամ, ձայնս չլսելուն համար։ Սակայն ինչ բանի կը կարծէք որ զրաղած ըլլար թշուառականը։ Մկրտիչ ազային համար անուշեղէն պատրաստելու վրայ էր։ Այո՛ Մկրտիչ ազան — եթէ կ՚ուզէք դիտնալ չազակրատասէր անձ մըն է, որ չարաթը քանի մը անդամ Սրբազանին կ՚այցելէ։ Եւ չեմ գիտեր ո՛ր աստիճան անուշ եկող է՝ որ Սրբազանն ալ իր կարգին անուշասէր կը դիմատրէ զանի։ Կը տեսնէ՞ք ուրեմն որ այս անուշասէր Մկրտիչ ազային համար կեանքս վրայ տալու վրայ էի։

— Առաջին անգամն է, ըսի, որ մարդի մը դէմ չար լեզուդործածելնիդ կը լսեմ։

— Օ՜ն, բայց իրաւունքովս, խնդրեմ, Պայտունի էֆէնտի, ինչե՞ է, հիմայ լաւ միտ դրէք։ Բարապանին հոգը առնելու վրայ էի՝ իբր անտարբեր իր պաշտօնին պարտականութիւններուն, երբ վարի ի՛մ սենեակէս, կ՚իմանա՞ք, չմ ա՛յս սենեակէս, միջոցին զանգակիս զարկը լսեցի։ Սենեակս մարդ չկար։ Փողոցին դուռը գոց էր, իսկ բարապանը՝ իմ մօտս։ Ուրեմն ո՞վ կրնար զլաշ զոյն հնչեցնողը. . . ։ Վար կը վազեմ։ Ի՞նչ տեսնեմ ապիկ։ Ձեր եռւի պատուհանը, Տօքթէօր, որ պարտէզին վրայ կը նայ՝ կրնակի վրայ բաց, գրասեղանիս վրայի զանգակը գետին

ինդած և անոր տակ դրուած թուղթի թերթերը ասդին անդին ցիր ու ցան, քանի մը տեարակներ բաց ու գլանիկի ծայրեր պնակէն դուրս թափած։ «Զարմանալի է, մտածեցի, հով չկայ, և սակայն օդի հոսանք մը պատուհանը կրցեր է բանալ և այսքան իրեր տարաղնել։» Եւ սկսայ բոլոր թափթփած առարկաները հաւաքել։ Սակայն որքա՜ն մեծ եղաւ զարմանքս երբ հանրագիրը չգտայ։ Վար նայեցայ կրկին. չկա՜ր Զեմ դիտեր ինչո՛ւ վախ մը մտաւ սիրտիս ներսը և ձայն ձայնի «կիրակուս» պոռալ սկսայ։ Այս անգամ ակնթարթի մը մէջ դիմացս կանգնեցաւ բարեպաշտը որուն հաղորդեցի եղելութիւնը։ Երկուքս միասեղ վնասեցինք, բայց ի զուր չկար։ Անդ կ՚ըսեմ ձեզի, և կ՚աղաչեմ որ հաւատաք, Տօքթէօր դուք ալ, Պայաուէնի էֆէնտի, որ իրաւի չա՜տ մեծ սրտխազ մը ունեցայ այս կորուստին առջև։ Վաղը Քրիստոսական ժողովին նիստի օրն է, օրակարգը պատրաստ և հանրագիրը ներկայացուելու պարտաւոր։ Մեծ պատասխանատուութիւն կը ծանրանայ վրաս։ Վերը Սրբազանին երբէք լուր մը չեմ տուած։ Եւ այսպէս քիչ առաջ մինչ ջրային բարկութեան մը մէջ սիրեր էի այս սենեակին չորս կողմը տակն ու վրայ ընել՝ լուր կրկնցի ձեզի բարեպաշտին հետ որ անգամ մը հոս գալ բարեհաճիք։ Ահա այսքան, չմոռնամ եւս, դուք պիտի ազատէք գիս այս դժուարին կացութենէն։

Հազիւ աւարտած էր դիւանապետ էֆէնտին իր խօսքն, որ ահա հակառակին բարեպաշտը ներս նետուեցաւ ու մուքրիկ նամակ մը երկարեց Նորենցին։ Բարեկամս ինձ անդուշ զայն աչքանց բանալու և ըսաւ խնդալով.

— Բա՛ց, Թորգոմ, դիտեմ ինչ գրուած է։

Պատուեցի փաթեթը և այս տողերը կարդացի այցեհատման մը վրայ որ «Նազարէթի Գրիգորեան» անունը կը կրէր.

«Սիրելի Տօքթէօր,

Փափաքիդ համեմատ՝ քսան վայրկեանի չափ վար դրի գըբարերդ։ Ի՞նչ չնուիրուն կը բանեցնես նորէն։ Ն. Գ.

Զկրցայ խնդուքս զսպել ու սկսայ խնդալ։

— Ուրեմն, Տօքթէօր, հարցուց անձկագին Ագաթանեան, ի՞նչ պիտի մտածէք այս գործին համար։ Գիտէ՞ք թէ ժողովը վրաս պիտի ծանրանայ, թէ պիտի ստիպուի կասկածիլ վրաս, այսքան տարուան Ագաթանեանի՛ մը վրայ, ա՛խ, ի՞նչ ընենք։

— Ի՞նչ, պոռաց անդիէն բարեպաշտը, առնչը կատո՞ղ, ճա-

ձըմ աս ի՞նչ մեծ կախտնիք է հղեր քի ատանկ անուն-ը Տօքտէօրը պիտի պան մը չկրնար կո ընել։

— Ինու Մկրտիչ աղաիդ խերն անիծեմ ես որ այս փորձանքը բերաւ գլուխս, ըսաւ դիւանապետը, հապա իրեն համար անուշելն պատրաստելու զբաղած՝ չի լսեցիր գանգակին ձայնը, որով ես ալ վեր եղնելու սիրտ ունեցայ և հանրագիրը դողցուցի։

— Ա՛, Մկրտիչ աղախս խօսք չեմ ուզեր, ըսաւ Կիրակոս, հէրիքը պապա մարդ է, ինծի կ'ելլայ, եանիկ մխիթիւն կուտայ Անի չէ ամա, աս գիշեր ինչո՞ւ չեկաւ։ Անուշկէնը պըտի կնայ Ասմատար աաեն է կը ձկնչնամ, օր մը օրանց թայինը ջուխ էրած չէ։

— Կարելի է ոտքերը քունուեցան, խնդաց անդիկն Ագաթանեան։

Հոս՝ վայրկեան մը խոր լռութիւն տիրեց, և ապա յանկարծ՝

— Տեսա՞յ, հանրագիրը գտա՞յ, պուաց Նորենց, նստած տեղէն վեր ցատկելով։

— Ո՞ւր է, ո՞ւր, հարցուցին դիւանապետ ու բարեպան։

— Մաքիս մէջ պատռտխանեց բարեկամս հանդարտ քմծիծաղով մը։

Նոյն վայրկեանին դիտելու բան էր երկուքին դէմքերուն տիրող արթնային աղօտումը՝ վայրկենական փայլատակումէ մը վերջ։

Եւ իսկոյն յետոյ բարեպանին դառնալով՝ Նորենց ըսաւ որ քիչ մը հեռանայ։ Ու Կիրակոսին դուրս ելնելէ յետոյ, Ագաթանեան էֆէնտիին մօտ երթալով՝ կամացուկ մը ու հատիկ հատիկ չեչտերով՝ այսպէս ըսաւ բարեկամս.

— Ինդրեմ, հիմա և իսկոյն, Մկրտիչ աղային գացէք և իրմէ ուղեցէք այն թուղթը այս բառերով, — բայց լաւ ուշադիր եղէք, ո՛չ բառ մը աւելի, ո՛չ բառ մը պակաս։ — « Մկրտիչ աղա, եթէ դուք ալ ձիւտի սառրագրէիք, հոն մնլան կար։ Իսկ եթէ կատակ մը ընել ուզեցիք, իրաւ այդ կատակը ձեզմէ չէի սպասեր, Սանդուղէն վար իջնելու ժամանակս պատուհանս նայէս տեսայ ձեր ըրածն։ Բայց պատուհանն ալ ինչո՞ւ բացիք։ Միթէ կարծել տալ ուզեցիք՝ թէ օդի հոսա՞նք մը առաւ տարաւ թուղթը։ Տուէ՛ք, վազը ժողովի օրն է։ » Եւ եթէ, Ագաթանեան էֆէնտի, պարապ ես դառնաք՝ այսինքն առանց հանրագիրի, ես գլուխս կը կորնամ հոս, իսկ և իսկ հոս։

— Միթէ չէ՞ կարելի բարապանը զրկել, հարցուց դիւանապետը, աչքերը խոշոր բանալով։

— Ո՛չ, անկարելի է, դուք դայէք իսկոյն՝ եթէ կուզէք հանրագիրն ազատել պատասխանեց Նորենց չոր կարուկ չեզաւով մը։

Դիւանապետ էֆէնտիին չէր մնար ուրիշ բան, բայց եթէ ձիուն դնել, գաւազանն առնել ու մեկնիլ։ Եւ այսպէս ալ ըրաւ։ Մնացինք հոն երկու հոգի, բարեկամս ու ես։ Շաշակրատելով, միանգամայն՝ անձկագին կ՚սպասէինք Ագաթանեանին յաղթական վերադարձին։

Հապիւ անցած էր քանի վայրկեան մեկնումէն ի վեր, որ փայլատակող աչքերով և արշաւէն յոգնած ձիի մը պէս արագաշնչող անգուններով ներս մտաւ Ագաթանեան էֆէնտին, ձեռքը խոշոր թուղթ մը բանած։

— Ահա՛, պոռաց խնդալով, և իր թևաթոռը նետուեցաւ յոգնած և ջերմացած, մինչ բարեկամիս կ՚երկարէր անհետացած հանրագիրը։

— Ի՛նչ, ըսէ տեսնենք, Ագաթանեան էֆէնտի, ակաւ Զաբէհ, գուշակածիս պէս չգտա՞ր հանրագիրը։

— Խնդրեմ, Տօքթէօր, պատասխանեց դիւանապետը արագրանքով, մէկ կողմ թողուցինք բոլոր այս խօսքերը։ Այնքան նեղուց ուրախ իմ այս վաւերագիրը գտնելուս՝ որքան աւելի հետաքրքիր եմ իմանալու թէ ի՞նչպէս գուշակեցիք Մկրտիչ աղային յանցանքը։ Կ՚աղաչեմ պատմեցէք, անհամբեր եմ։

Եւ մինչ ձեռքս առնելով հանրագիրն՝ ակներ էի զայն ուշով դիտել, Նորենց՝ իր ակնոցին հետ խաղալով՝ այսպէս սկսաւ իր բացատրութիւնն։

— Արդ էն Թորգոմ պիտէ, Ագաթանեան էֆէնտի, որ երբէք առանց բացատրութեան չեմ ձգած իմ որ և է հետազօտութիւններս, ըլլան անոնք յաջող կամ անյաջող։ Հետևաբար կ՚ուզեմ ձեզի պատմել այս պարագան, որ՝ թէև չիսթ երևոյթով՝ շատ պարզ է ինքնին։ Ահա այս է, երկու բառով։ Ձամբայ ելնելով այն մեկնակէտէն՝ թէ Արթապաշէն, ձեզմէ և բարապանէն զատ ուրիշ որ և է անձ մը չկար այս չնքին մէջ հանրագիրին անհետացած կամ գողցուած պահին, կը մնային երկու ենթադրական կատածներ. առաջինը՝ օդի հոսանքի մը վրայ, որ պատուհանը բանալով՝ զայն թռցուցած ըլլար, իսկ երկրորդը՝ ջրտրտուկ անձի մը նայն անենափին մէջ երևումին

վրայ։ Երկրորդ ենթադրութիւնս կ'ուզեմ առաւ առաջինը ջուր նետելով, և այդ՝ այն պատճառներով որ նախ՝ հովը որքան ա-ւելի փչէր, այնքան աւելի սեղմօրէն փակ սիսի մնար պատ-տուհանը, իր արգելակին, դէպի վար դրուած ըլլալուն համար։ Երկրորդ՝ զանգակին զգալի ծանրութիւնը, որ դիւրով վար չի պիտի իյնար եթէ պատուհանը կրնակի վրայ բաց ըլլար իսկ, և երրորդ՝ քանի մը աւերակներու և թուղթերու բացուած և ինկած ըլլալը՝ բայց պատուհանէն փչող հովին գրեթէ հակա-ռակ ուղղութիւնով։ Շատ հեշտ էր ուրեմն մտածել թէ անձ մը կրցած էր մուտ գտնել այս սենեկին մէջ, ըլլար այն վայրկեանի մը համար։ Եւ ո՞վ կրնար ըլլալ այն մարդը, բայց եթէ Նոյն իսկ Մկրտիչ աղան, որ՝ ինչպէս բարապանը ըսաւ՝ առաջին անգամ ըլլալով բացակայ գտնուած էր իր սովորական այցի ժամին։ Եւ այսպէս մտածելի. – ու վատահ եմ թէ այսպէս է – Մկրտիչ աղան փողոցի դուռէն – հաւականաբար բարապանէն բաց մոռցուած – ներս մտաւ, այս սենեակը եկաւ, բացաւ պա-տուհանը՝ չգտաւ մարդ, օդը ապականուած ըլլալուն, զանգա-կը գարկաւ՝ փողոցի դուռը բաց և դիւանատունն ալ պարապ գտնելուն զարմացած, հանրագիրը նշմարեց, և վայրկէն աւե-լի արագ պզտն գրպանելով դուրս ելաւ, այս արագ չարժումնե-րուն մէջ վար ձգելով զանգակ ու թուղթ։ Եւ գրպանելուն ալ պատճառն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Սրբազանին հետ ունեցած մտերմութիւնը ու ձեզի դէմ տածած հակառակութիւնը, զոր նայն իսկ դուք, Ադամեանեան Լիզինկի, դեռ քիչ առաջ պատ-մեցիք։ Այս է ահա խնդիրը։

Սակայն Նորենց ու ես շատ խնդացինք, երբ դիւանապետ Լիզինկին՝ զարմանքէն ապուշ դարձած՝ դանդաղօրէն ըսաւ.

— Տէ՛ր ողորմեա, իմ միտքէս ինչո՞ւ չանցաւ։

17/29 Յունուար 1893

ԴՐԻԳՈՐ Ա. ՅԱՒՈՐՆԱՆ

ՇԽՅՋՍՓԻՐ*

Հայ Երիտասարդութեան

Գ.

Ինչ եղաւ Շ'յքսփիրի կեանքը Լոնտրայի մէջ, նորէն անտոյգ ննջեցեալ մը չաւերուն համար։ Յայտնի է թէ նախապէս շատ թշուառ կեանք մը ունեցաւ, ինչպէս ամեն անոնք՝ որոնք գաւառներէ մայրաքաղաք կիջնեն, առանց դրամի և առանց պաշտպանութեան։ Ինծի շատ հաւանական կերեւի սա մտորումը, զոր կը պատմէ Պէն Ճոնսըն, և զոր Հիւկօ ալ կընդունի։ Շէյքսփիր Լոնտրայի պէս ընդարձակ քաղաքի մը մէջ առանձին և յուսահատ, կը բաւականանայ թատրոններու առջև, ապուռականներու ձիերը բռնելով կամ կառքերու դռնակները բանալով իր ապրուստի փորիկը մի քանի բշնիներով կըշտացնելու։

Մէկիէր ատորին կը պատէ այս պաշտօնը, և կըսէ որ մուրացիկ մը կամ մանուկ մը չէ որ կը հասնի Լոնտրա, բայց երիտասարդ մը առոյգ, խելացող, արուեստ աշխատելու և պաշտպանուած իր ապագայ ընկերներու համակրութեամբ։ Ըստ իս, այս սովրական զբաղումը երկար չտարնացնէր անոր նկարագիրը, անանձ որ յանկարծ մեծ քաղաքներու մէջ կը պատահի, առանց ուրիշ նեցուկի, տեսակ մը ապշեցուցիչ չուտրուժի մէջ, կտրիպոսին ընել այն ամեն մանր զբաղումները, որոնք առաջին առթիւ կը ներկայանան իրենց։ Ես Փարիզի Պուլվարներու վրայ տեսած եմ հայ բարեկեցիկ ընտաքիքի պատկներ, որոնք սահպատած կընկէին այնպիսի գործ մը, զոր Պոլսոյ գռեհիկներն իսկ սաոյնացուցիչ պիտի տեսանկին իրենց համար։ Սակայն մինչև ցայսօր, Շէյքսփիրի սոյն զբաղումը չատ սովորական է Լոնտրայի և Փարիզի մէջ։ Ինչ որ տեսայ Լոնտրա Սիմի և Գիլ-Պըրնի թատրոններուն առջև, նոյնը տեսայ Նոս Օրերայի և ուրիշ թատրոններու առջև, աղքատիկ պատանիներ, չատ անդամ ծերեր, որոնք կը փութան բանալ եկող կառքերու դռնակները մի քանի սու ստանալու համար։ Պէն Ճոնսըն

* Տե՛ս, թիւ 15 երես 557

այնքան ճշմարիտ կը գանէ այս մանրամէկը, որ նոյն իսկ կըսէ թէ Շէյքսփիրէ եաքը, այս պաշտօնով դրամատղները կը կոչուէին — Shakespeare's boys, Շէյքսփիրի մանչեր։

Բիչ յետոյ բաղդը ժպտեցաւ անոր, որովհետեւ անմիջապէս երրորդական պաշտօնով մը կատակերգակ խումբի մը մէջ մտաւ։ Այդ պաշտօնը վարողները կը կոչուէին — call-boy, մակդիր մը որ ոչ թէ յուշարար կը նշանակէ, այլ կանչող-մանչ, որ կը հրաւիրէ այն դերասանները, որոնք բեմ պիտի ներկայանան։ Լոնտրայի նորակազմ թատրոններն գրեթէ այս միջոցին լեցուն էին իր հայրենակիցներով, և թերևս անոնց հետևելու փափաքը չատուննց ի վեր արթնցած էր իր մէջ։ Հէմինկ, որ 30 տարի եաքը Շէյքսփիրի գործերը հրատարակեց, Ալի և Թոմաս Բոր, երեքն ալ դերասան, ծնած էին Վարվիքի կոմսութեան մէջ։ Թոմաս Կրին նոյն իսկ Սթրատֆորտէն էր։ Վերջապէս Հէյմըս Պիւրպաճ՝ Ըև-Կրօնաւորներու (Blackfriars) թատրոնին հիմնադիրը և տնօրէնը, նոյն կոմսութեան Սթրատֆորտի չրջականերէն էր, և ուր ծնած էր նաև իր որդին, հռչակաւոր դերասան ու բանաստեղծին պաշտպան և բարեկամ, Ինչպէս պիւրպաճ։ Ուրեմն հաւանական է կարծել թէ այս երջանիկ պատահարն էր որ ազատեց Շէյքսփիրը իր ազգատիկ վիճակէն ու առաջնորդեց այն ասպարէզին, ուր պիտի փայլէր անոր ապագայ համաստեղութիւնը։

Հոս խիստ կարևոր խնդիր մը կը ներկայանայ ուսումնասիրելու թէ ինչ էր նոյն պահուն թատերական վիճակը, դրական չարժումը ու դարու ոգին։ Շնորհիւ Շլէկկլի և ուրիշ ականաւոր քննադատներու՝ գրեթէ բաւական լուսաբանուած է այս մթին խնդիրը։ Պիտի տեսնենք իրարու ներհակ հոսանքներ, որոնք երկու մասերու բաժնուած, իրարու բաղխելով երևան կուգան անգղիական դրականութեան առջի քայլերու միջոցին։ Յայտնի է թէ ֆրանսական վերածնութեան ազդու չունչը մեծապէս ներգործեց նոր թատրոնին, ինչպէս նաև եւրոպական ուրիշ ազգերու միջնադարեան թատերական հին ձևը, այսպէսկոչ նութիւնը խորին դրոշմ մը թողուցին անգղիացի հեղինակներու մօտ, որոնք թէև խորապէս կապուած հայրենի աւանդութիւններու, բայց աստիճանաբար քչուեցան այն հոսանքէն, զոր քաղաքականութիւնը կը բերէ իր եաևէն։ Առնցմէ զատ, խորհուրդներն (mystères) և քարոյականութիւնները (moralités) մեծ ազդեցութիւն մը ներչնչեցին տրամադիւական արուեստի զար-

գացման, և որոնց ծագումը պէտք է փնտռել իւրաքանչիւր ազգութեան ռեւական եղափոխութեան (évolution) մէջ։ Ասոնք իրր իրենց հիմնական ունէին հաւատքը կամ գերագոյն արդարութիւնը, որ չներեր բնաւ չարին յաղթանակը, և եթէ վարկեան մը յաղթանակած ըլլայ զարին, բայց վերջ ի վերջոյ կը պատժուի անխուսափելի և ահարկու հարուածով մը։

Գիտենք որ ամեն տեղ քրիստոնէութիւնն եղած է ամենէն ուելի ժողովրդային կրօնքը։ Գիտենք նաև որ առաքելանքի ու արցունքներու քառսի մը մէջ էր որ երկնային վարդապետը կամ փրկել չուարած հէք մարդկութիւնը։ Անոր կեանքը և ուսմունքը ազքատներու, հիւանդներու և առաքելոցներու պատմութիւնը եղաւ հաւատան ատեն մթութեան մէջ անցնելով, նեռուեցաւ ամպարիշտ ազքատը պաշտպանելու, սիրելու, քաջալերելու, և վերջապէս անոր համար, ստորին անարգանքներու և հալածանքներու մէջ, գամուելու աւազակաց յաւուրկ խաչին վրայ։ Արդ հին կտակարանը, Աւետարանը, առաքեալները և որոց վարքերը սկսան ժողովուրդը չահագրգռել իրենց բարոյական երևոյթներովը, որոնք ընդհանրապէս ազերգական մահով մը կը վերջանային։ Հաւատալի անհամաձայն ու չահեկան նիւթեր նորածին թատրոնին համար։ Սկսան հետզհետէ նոր թուխներ առնել սոյն խորհուրդները, կրօնքի գաղափարը, խանդավառանքը դէպի բարին, ինչպէս նաև սարսափի յոյզերը և առաքելական պատիժը դէպի չարը։ Այս կրօնական-դրամատիկական յեղափոխութեան մէջ գրեթէ ազդեցիկ դեր մը խաղաց նաև անգլիական եկեղեցին։ Ոչ միայն այս միջոցին քաղաքային ռօնական հանդէսներ կը վխտային ամեն տեղ, այլ և բոլոր կրօնական ռօները, Ջատիկ, Ծնունդ եւ, հարսանեկան զուարթ օրեր հին ժողովրդին համար։ Եկեղեցին մտածուր հանդէսներ կուտար այս առիթ, որոնք ընդհանրապէս կը կոչուին church-ale, եկեղեցական գարեջուր, որովհետև շատ աման գներով գարեջուր կը ծախէին ի նպաստ եկեղեցւոյ, եկեղեցին բակը կամ դրան առջև։ Յաճախակ եղաւ որ, մի քանի մեռնական եկեղեցիներ միացան, ուելի փայլուն ռօնելու համար հանդէսները, ու այսպէս ինքնաբերաբար, անգրպարական եկեղեցականութիւնը ժողովուրդը զուարճացնելու համար Պողոս առաքեալին կամ ո և է մարտիրոսի մը չահատակութիւններն ակաւ ներկայացնել։ Այսիկա կրօնականաց ամենէն ուելի զուարճ ու չահեկան զրաղումներէն մին եղաւ, և որ հետզհետէ

մեծ դառ եկեղեցիներու և վանքերու մէջ։ Արքունիքը չզլա-ցաւ իր աջակցութիւնը անոր ծաւալուելին, նոյն իսկ Կաւուրտ Զ. Թագաւորը կիսակրօնական – կառավերգութիւն մը յօրինեց, Բաբելոնի պոռնիկը անուանուած, որ հակապապական էր։ Իսկ Մարիամ Թագուհին ալ ի նպաստ պապականութեան ներկայացուցիչներ տուաւ եկեղեցիներու մէջ։

Շէյքսփիրի ժամանակ իսկ, Եղիսաբէթ Թագուհին կը սիրէր ներկայ գտնուիլ այն խաղերուն, զորոնք Սուրբ Պօղոսի պարերգակները կուտային պալատան մէջ, բոլորովին կրօնական նիւթերէ քաղուած։ Բիչ յետոյ այս կրօնական ոգերգութեանց միացաւ ռամիկ կառավերգութիւնը, զաւեշտը, ուրախալէս նրբաթոիչ բանաստեղծութեան մը օրորոցին մէջ իսկ, ոգերգութիւնը և կառավերգութիւնը, ազգը և դեղեցիկը, կոչտը և վսեմը իրարու հետ դաշնակցելով արտադրեցին արարը, որուն ամենէն աւելի հզօր ու բեղմնաւոր ներկայացուցիչը եղաւ Շէյքսփիր։

Գ

Պատմութիւնը մեզի ցոյց կուտայ թէ եւրոպական չատ մը արքունական պալատներ ժամադրավայրեր էին թափառիկ երգիչներու, կատակերգակ խումբերու, ծաղրածուներու եւ, և թէ թագաւորներէն չատերը սովորութիւն ունէին իրենց քով պահել առանձնաշնորհեալ զուարճասէր խենդ մը։ Եղիսաբէթ Թագուհին ալ՝ հակառակ իր բարձր դիւանագիտական հանճարին և լուրջ բնութեան, երբ դժբազդ Մարի Ստուարտ Թագուհւոյն և լորտ Ռէյսլի գլուխները կտրելու չարաչուք հրամանը կարձակէր, խոշոր ծիծաղներով կը խնդար Դարլըտոնի, իր սիրելի խենդին, որ միանդամայն նշանաւոր կատակերգակ մըն էր։ Ասիկա մեզի ցոյց կուտայ թէ ազնուական դասակարգը ունէր կատակասիրութեան հաշակը, և որ տարածուած էր նաև հասարակութեան բոլոր խաւերուն մէջ։ Ժողովուրդին կատակերգակները չատ մը խումբերու կը բաժնուէին, որոնք ամենէն աննշան դիւղերու մէջ իսկ հանդէսներ կուտային հրապարակի վրայ, կամ պանդոկի մը անկիւնը։ Սէրվանդէսի վրայ ուսումնասիրութեանս մէջ պիտի տեսնենք որ, Սպանիոյ մէջ՝ 16րդ դարուն մէջ, խումբ մը կազմուած էր հասարակութիւնը զուարճացնելու համար, անոր պետն էր Լոբ որ Ռուէյտա, հեղինակ և դերասան, որ Ճմարիտ հիմնադիրը եղաւ ազգային թատրոնին,

և ուր քիչ յետոյ նշանաւոր դարձան Ակրմանդկա, Լոր ար Վէ-
կա, Գալտէրօն և Մօրէտօ, և որոնցմէ շատ ին վոխ տուին Գոռ-
նելլ և Մոլիէր: Այսպէս ալ Անգլիոյ մէջ պատերազմական խոս-
քերը ծնունդ տուին տեսիլի կարող հանճարներու, որոնք այն-
քան գեղեցիկ կերպով բարձրացուցին ազգային թատերական
բեմը: Յիշենք նաև որ, պատերազմական տեսարաններու մէջ գլխա-
ւոր դերակատարն էր սատանան, որ իր չարաբաղդութիւնեն-
քով միշտ զոհ կ'ըլլար հակառակութեան, և որ ժողովուրդը կը
խնդացնէր իր ախմար ու անվայել ձևերով: Մինչև ցայսօր,
պատերազմական ներկայացումներու մէջ նշանաւոր եղած են Ռո-
պերտ Հուտի չհատակութիւնները, Մարիսի խոպերը, գեղեցիկ
Մարիան, փայտէ ձին, որոնք ազգային միջնադարեան ամենէն
աւելի յատկանշական ոգին կը կրեն: Ամեն ոք գիտէ որ, ա-
ժեն ժամանակամիջոցի մէջ անգլիացին սիրած է խաչդար ծիծա-
ղը, և խօլարար կը ծափահարէ խաչդար ու անհամ խաղերը. կը
թաւէ որ պիները պատարաձգենն: Ահա ինչպէս ասոր համար է
որ կատակերգութիւնը ահագին յաջողութիւն գտաւ Անգլիոյ
մէջ, քան թէ ուրիշ ո և է ժողովուրդի մը մտաւ: Նոյն իսկ ամե-
նալաւ տրամներու մէջ պիտի տեսնենք այնպիսի խեղկատակ
տեսարաններ, որոնք ներկայ դարուս դրամատներուն պարզու-
թիւն կը ներշնչեն: Հնաոտիկ դարուն ճաշակը երբ սկսաւ
կազմուիլ թատրոնը: Սակայն ասիկա երկայն չտևեց, սկսաւ
յարձակումներ կրել վիրտուոզիչ՝ ներկուտ դրագէտներու
կողմէ, որոնք անծ էին դասական և հին դրականութիւնով:
Պաքարը կատաղի եղաւ, ոնանք պաշտպանեցին ազգային ա-
ւանդութիւնները ու գարուն ոգին, իսկ ոմանք սկսան տարա-
ծել ու ներբողել դասական դրականութեան ճաշակը, որ շատ
դիւրութեամբ մուտ գտաւ արքունիքի մէջ, որով ստացաւ
պաշտօնական հանգամանք մը: Ասոնց աւելցուցէք նաև միջնա-
դարեան օտար ազգերու գրոյցները, և մանաւանդ խանդա-
վառ ասպետականութեան ոգին, որ սկսաւ հետզհետէ երևան
գալ այս մատնախաղատ կլիմայի պաղարիւն ժողովուրդին մոտ:
Այս գաղափարներու ընդհարումին մէջ էր որ Շէյքսփիր ի
հանդէս եկաւ, և որ ամենէն աւելի ջերմ պաշտպանն ու յեղա-
փոխը եղաւ տոչի կուսակցութեան, ընդդրկելով միանգամայն
օտարին գրոյցները և ասպետականութիւնը: Իսկ անոնք որ
դասական դրականութեան ոգին ընդգրկած էին, իրենց հա-
կառակորդներուն յաղթելու համար իրը ախաւոր զէնք գործա-

Ձեզին երգիծանքը, ինչպէս որ Ռապլէ ըրաւ Ֆրանսայի մէջ՝ Հանս Սակս Գերմանիոյ, Արիոստ Իտալիոյ և Սէրվանդէս Սպանիոյ մէջ։ Վերջիններըը իրենց բոլոր ճիգը թափեցին իրենց գործը յաղթանակելու համար, ու քիչ ժամանակամիջոցի մէջ մարգմանեցին Սոփոկլի, Եւրիպիդէսի, Արիոստոյ, ինչպէս նաև Մեհեկայի ամբողջ գործերը, որոնց ներկայացումներուն ոչ միայն բոլոր ազնուազարմ դասակարգը ներկայ կը գտնուէր, այլ և ամբողջ արքունիքի գերդաստանը։ Սոյն ներհակ գրականն ճիւղերը այնքան երջանիկ թռիչ մը առին, որ իրաւամբ այս դարը կոչուեցաւ Անգլիոյ ոսկեդարը։ Սակայն ժողովուրդը տեսակ մը արհամարհանք կրգար նորամուտ գրականութեան, և անզգադար կը պահանջէր իր ազգային աւանդութիւնները, և բարոյական ու խորհրդաւոր գործերու չարունակութիւնը։ Շատ մը հեղինակներ այս երկու հակառակ հոսանքներուն մէջ կը տատապէին, ու ներկայացուցեցան կարգ մը թատերախաղեր, որոնք սոյն կրկնակ ճգտումին հետքը կը կրէին։ Ահաւասիկ անսպառ պրիւրներ մարդկային երևակայութեան, ընդարձակ հորիզոն մը, որ կը պարգևի բեղմնաւոր բանաստեղծութեան մը մէջ, ուր այնքան վեհօրէն պիտի տատանէր Ամլէթի անուշ Կարապին երկնային թռիչը։ Մէկ կողմէն նոր ու ճաշակաւոր գրականութեան մը հրաշալիքները, կրոնքի խորհրդաւոր քերթուածները, և միւս կողմանէ տեղական աւանդութիւնները, դրոյցները, ու պարաւոր աւելորդապաշտութիւնները, որոնք ծնունդ տուին վհուկներու, ուրուականներու, ոգիներու, և պիրանուչ յուչկապարիկներու, որոնց մեջամտելուն ու գործաւոր երևակայութիւն մը պէտք էր կենդանի-գոյն մը և աստուածային չունչ մը տալու համար։ Այս արտակարգ հանճարը եղաւ մեծն Շէյքսփիր։ Ասոր համար էր որ, իր առջի քայլերը բաւական մութ անցան, չուրջը գտնուող դրագէտները՝ պատրաստ պաշարում մը բեղմնաւորուած, դիւային նախանձութեամբ մը յանձակումներ ըրին անոր դէմ, և վայրկեան մը իր գրական կարողութիւնը ծպրելի եղաւ ամենուն, այնպէս որ երբ քիչ յետոյ, 1595 ին, իր 31 տարեկան հասակին մէջ, իր անմահ ոգեներգութիւնը, Ռոմէօ և Ժիւլիէթը գրեց, երբ Գառնէյլ դեռ նոր կսկիծը Ակէթ հրաշալի էջերը, կը տեսնենք որ խաղաղ և երգիծական տեսարակով յարձակում կրեց, Այս մեծ և զգայնատ հոգին չափազանց վիրաւորուած այսօրինակ կոչտ անարգանքէ, այսպէս կը դառնայ իր հնչեակներուն միայն մէջ։

— Աւա՜ղ, իրաւ է որ չատ թափառիկ կեանք մը ունեցայ, ինքզինքս խեղդատակ մը ըրի հասարակութիւնը պաշարձացնելու համար, արիւնելով իմ սիրտս, ու ծախելով իմ սիրելի պատերս անարգ գնորով . . . ։

Ուրիշ տեղ մը,

Ձակատագրէն մղուած, ծագրելի հասարակութեան առջև, մենացուժի ժամերուս կուլամ իմ բազդիս վրայ, ու մերթ աչերը իմ վրայ յառելով՝ կանիծեմ ինքզինքս, ու կը փափաքիմ նմանիլ այն մարդուն, որ հարստատ է յոյսերով, գեղեցկութեամբ ու բարեկամներով։

Այս հատաչքի պատնութիւնը երկար չտեսայ։ Ինչ յետոյ պիտի տեսնենք որ ունեցաւ իր բազմանքի յոյսերը, գեղեցկութիւնը, բարեկամները, և առատաբար։ Սակայն Սարատիարի կծու բանաստեղծութեան և Ովիդ և Ժէ-ջէեդէ հրաշակերտին միջև պէտք է որոնենք անգղիացի Սափկլին կրթութիւնը, ճաշակը, զարգացումը, ոգին, որովհետև յափշտակիչ հիացումներով չէ որ պիտի լսենք իր հրաշակերտներու հանգոյցը, նկատելով հրաչք մը, կամ զարմանալի պատահմունք մը։ Արդ վերը յիշած տեսութեանց չնորհիւ կրնանք եզրակացնել թէ Շէքսփիր զերազանցապէս անգղիական աւանդութեանց ու զարուզոյն միակ ներկայացուցիչը եղաւ, և թէ իր բարբարոսական տեսարանները, պատերազմները, արիւն լուայ գանկերը, ուրուականները ոչ թէ իր հանճարի յղացումին չանդիմանութիւններ եղած են, ինչպէս կենթադրուն ոմանք, այլ անոր զըլխուն ամենէն չքնաղ փառապսակը կը հիւսեն։

(Շարունակելի)

Ս. ԴԱՒՈՒԹԵԱՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ*

Պ.

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՆ ՇԻՐԱԿԱՑ

6· — Սուէն – վէբէ· — Տավէան – Ղչլախի արևելեան կողմը երկու վիրաստ հեռաւորութեամբ բլրակներէ ստորոտում չինուած է· հարաւային կողմի սարին տակ են Շէյ – Թէյէ· արևելեան կողմ է ձորը կ'անուանի Մաշրէյ ձոր։

* Տես թիւ 15 երես 584։

Բնակիչք 92 տուն են, եղած են Բասենից, Իլանլուից, Ալաշկերտից, Կարսից, &c. եկկղեցին յանուն Ս. Աստուածածնի 60 թուին վերաչինել են, ունի մի գրչեայ Աւետարան Խաչլաթոյ անունով։ Միայն բնիկ գիւղականք են՝ այս Աւետարանիկ ուխտաւորք, կայ մի աղբիւր, որոյ եպրներուն վրայ հաստուեր են մի քանի ուռիներ և բարտիներ։

7· — Պապուկ· — Սուվան-Վերտիի արևելեան հարաւային կողմը բաւական բարձր սարահարթի մը վրայ չինուած է, ժոդովուրդը, որ Կարսի վիճակիցն է, առաջ բնակել է Ղազարապատ գիւղում, Ախուրեանի ափի վրայ, և սարահարթիր եղել է գիւղականաց վարուցանի տեղը՝ բայց երթևեկութիւնը դժուար լինելով՝ քան տարի առաջ քաւտառն տուն չափ բաժնուել և այս աւերակ գիւղը վերականգնել են։ Արդի եկեղեցին Ս. Աստուածածնին անուն, արդէն վաղուց եղել է, բայց խաչանձև և չատ փոքր լինելուն՝ արևմտեան կողմից երկարցուցած են, որով նախկին ձևը կորուսել է։ Հիւսիսային որմի արտաքին երեսում մէկ յիշատակարան կայ, բայց չատ տեղեր գիտմամբ քարով կամ մուրճով գիրը ջնջել են, որով անընթեռնելի եղած է։ Գիւղի արևմ. հարաւային կողմը կայ մի աւերակ եկեղեցի Պօղոս Պետրոս անուն, որի մասին կարծում են մէկ ի հնուէն ընդարձակ վենատատան եղած լինի։

Պապուկի հողերը անջրդի են, և գրից բարձրութեան պատճառաւ գեղերքի գիւղերից մի ամիս յետոյ ցանում և հնձում են։ Խմում են հորերի ջրից, որոնք տատն մեզր խորութիւն ունին և մեծ դժուարութեամբ փայտեայ կշիռներով քաշում են։

8· — Ղազարապատ· — Ախուրեանի ափումն է և քաղաքից տատն և հինգ վերստ հեռաւորութիւն ունի. գետի արևմտեան կողմը կան մի քանի թուրք գիւղեր։ Ղազարապատի դէմ յանդիման է Ասոպեան։ Նրանից մի փոքր հեռու արևմ. հարաւ Իլանլու, ուղիղ հարաւ Քենակ, որոյ դիմացն է արևելեան Շերտակում Ալին հայարնակ գիւղը։ Ղազարապատի բնակիչք 44 տուն են և գալմել են Կարսից և Ալաշկերտից։ Գետեղերքում՝ գիւղացիք չատ պտղաձոնիք ունին, ուր մշակում են սոխ, ճակնդեղ, համեմ, բողկ, կաղամբ, սամպին և չատ քիչ տեղ վարունգ, աւ հասարակ չատ մշակում են արևածաղիկ, որ քաղաքացոց առաջին կարգի ուտելիքն է հում կամ խորոված։ Կայ մի ջրաղաց տատն քար բանեցնող։ Եկեղեցին՝ յանուն Ս. Յակոբոյ չինուած է 40 թուականին, ունին մի գրչեայ աւետարան Կոճկոն

անուն՝ յիշատակ Փարամենից ազգատոհմին, զրչութիւնը սկըսած է Բասենի Մագս պիսկոպոսի Սուլթան Մուրատի թագաւորութեան և Գրիգորիսի կաթողիկոսութեան օրով, ատարանել է Իսպիրի երկիրը, Պարխարի կողմը Մաց-ցանց պիսկոպոս. Հայոց ԻԼԴ թուին: Գրիչն է ատոտ անուն Գրիգոր Սարկաւագը և իր վարդապետը Դաւիթ Արևի եպիսկոպոսը: Մի ուրիշ ձեռագիր Աւետարան՝ մանաւանդ մը (պատա Ավաեով) տունը կայ Բոֆ մանակ անուն, մաս մի մագաղաթեայ է, պակասները կամ թափածները թղթով լրացած են: Փափաքեցայ յիշատակարանը կարդալ և օրինակել, տան տէրը ձեռ երկիւղով ընդունեց, կարծելով թէ հոգևոր իշխանութեան կողմից գըննացել ենք և Աւետարանը պիտի գրաւենք: Թէպետ յիշատակարան չ'ունէր, սակայն բաւական թերթեր թափուել էին. երկիւղածութեամբ բացինք և ներկայ եղող կանանց բարեպաշտութիւնը վիրաւորած չը լինելու համար մի քանի չափ ախտանուէր ձգեցի. դիրը ԺԴ. դարու թուեցաւ. սովորական ախտաւորաց նմանութենէն է մամ և խուռնկ: Կայ մի տպեալ աւետարան Առնոյ անուամբ մի ուրիշ տան մէջ վրան մանանքով խաչ ունի. սրա ախտաւորներն էլ մոմով և խնկով կը պատուեն:

9. — Աղն. — Պազարպատու հարաւային կողմը հինգ վերստ հեռաւորութեամբ չինուած է լեռների կողքում մի ճոռի բերանում: Գիւղի գլխի տարը գիւղի անուամբ Աղինէ տաք անուանում են: Ախտրեանը մէկ վերստ ցած է գիւղից. մի վաքրիկ հեղեղատ գիւղը երկու մասն բաժնած է. Կարսի կամ Արդինայի գետը՝ այս գիւղի տակնանուի կը խառնուի Ախտրեանին: 80 տուն են բնակիչք, և եկել են Կարսի, Ալաշկերտի և Թնուսի վիճակներից, նաև Վերատափայից: Եկեղեցին շատ հնուոի և վտանգաւոր է, այս պատճառաւ և հոգ. իշխանութիւնը կապել է: Հոգի պատճառաւ ժողովուրդը երկու մասի բաժնուած է և կիրքն ու տաեղութիւնը այնքան զայրացած են, որ հակառակ կողմնակցութեան մարդիկ իրարու հետ չեն խօսում: Գիւղական այս տեսակ խնդիրներին կեդրոնական իշխանութիւնը չատ անգամ անզգուշութիւն անգամ չի ունենար. Այսպէսները իրանց անձնական չահին համար այսպիսի խնդիրներով ժողովուրդի խաղաղութիւնը վրդովում են Աղինը՝ կը պատկանի Տավսան-Պոլսոյ Ջաոքն (գիւղախումբ) որոյ կա-

ւիւնը, ինչպէս հաւաստեցին, արիւնախառն անձ է եղել, որ առանց գաւառապետի գիտութեան, առանց հողային ենթակէտի, չահուելով Արզինցի մի քանի ընտանիքներից հրամայում է գիւղական տանուտէրին հողերը բաժնել խնդրողների կամաց համաձայն և այս անիրաւ հրամանը պատճառ կը լինի գիւղացանց երկու պատառ լինելուն։

Իլանլու թրքաց գիւղը գետի արևմտեան կողմն է. վերջին պատերազմից յետոյ թուրք բնակիչների մի մասը կը գաղթէ Պարսկաստան. մնացեալ հայք Ռուսաց յաղթութիւնից յետոյ կարծելով՝ որ նոր առնուած երկիրները ամրողջապէս իրանց պիտի մնայ, արևմտեան Շիրակի զանազան գիւղերից՝ թողլով իրանց պապենական օճախը և հողը, կը գան Իլանլու, անմիջապէս եկեղեցի կը չինեն և օծել կը տան. մնացեալ թուրքերը, նաև գաղթականները վերադառնալով հաստատւում են իրենց առաջին կալուածների մէջ և հայերը ստիպւում են արևելեան Շիրակի Գոյտճուղ գիւղում բնակիլ, իսկ Բրիստոսի եկեղեցին մնում է թրքաց գիւղում ամայի և անտէր։

10. — Գըյտճ. — Ախինի արևմտեան հարաւային կողմը երեք վերստ հեռաւորութեամբ գետի ձորին չրմուռնքի վրայ չինուած է. դէտը այս գիւղի մօտ բազմապատկ ընթացք ունի։ Բնակիչք 31 տուն են և եկել են Կարսից, Կարինից, Ալաշկերտից և այլ տեղերից. եկած ժամանակներին գիւղը աւերակ գըտել են, 66ին վերաչինել են եկեղեցին սրբատաշ քարերով յանուն Ս. Աստուածածնի։ Արևելեան կողմի լեռները Գոլչէն անուանում են. աղբիւր չկայ, դէտից են խմում։ Այս գիւղի մօտ գետի արևմտեան ափում Հոռոմոսի վանքը ունի մի պարտէզ, ուրն օրավար տեղ. տարեկան 200 րուբլի եկամուտ կ'ստանայ։ Սրա մէջ նոր չինուած ջրաղացքն էլ տարեկան 100 րուբլի։ Կառավարութեան թելադրութեամբ Գոյտճուղ գիւղացիք այս պարտիզին համար դատ բացել էին վանքին դէմ, թերևս յաջողին կարճամիտ գիւղացիք վանքի դարաւոր իրաւունքը սեպհականեցնել։

* * *

(Շարունակելի)

ԱՊԱՔԻ

Տարի մը եւս թողուեցաւ,
Յաւիտենական անդունդին վէշ,
Բայց՝ արտասուք դեռ չի չորցաւ,
Հառաչանքներ՝ դեռ չառին վերջ։

Ծաղիկ, տերեւ, շիրմիդ վրայ,
Թառամեցաւ վաղուց անուն,
Բայց չիչատակ քո դեռ մնայ,
Մեր սրտերուն մէջ կենդանի։

Քեզ մոռնա՛լ Ե՞ կարելի,
Սրտի հատոր մը ամենուն·
Պիտի մնայ անջնջելի
Մեր սրտերուն մէջ քո անուն։

Այնքը ճոա՝ քեզ ողբացին,
Պուեսդն գրեց իր վիշտ ու ցաւ·
Տիտ՛ր երգեց վշտաբեկ նոճին,
Պըլպուլը շիրմիդ վրայ լացաւ։

Լացաւ, մայրիկդ անմխիթար,
Ու դեռ կուլայ ու կ՛արտասուէ,
Դեռ անցեալները կը գուրգուրար
Ու կ՛ճամբուրէր քեզ՝ ի սրտէ։

Շատգան վերայ ճօրդդ ճակտին
Կրնձիռնելը — սրգոյ նըշան·
Մ՛չ իր շրթիներ չի ալ՛ուի ժրպտին
Այլ միշտ պիտի . . . սրտրմնջան։

21 Յունիս 1898 ՄՈՒՐԱՏ Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ
Խրիմ

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ԱՆԱՐԱՏ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿՈՅՍԵՐՈՒ ՀԱՏ

Յուլիս ամսուն կիսոյն մէջ քաղքիս Լերմանթիանն՝ այս երկիրներու առևտրի պատուհասը, վերջին աստիճանի հասած էր, երբ մի քանի բարեկամներ համաձայնելով՝ որոշեցինք Հալէպի շրջակայ հնչակեաց Յալէխի պարտէզը գնալ մի քանի ժամ թարմ ու ազատ օդ շնչելու համար։

Որոշեալ օրը, կիրակի, գիմեցինք խմբովին այդ պարտէզն և հինաւուրց ծառերու շուքին տակ ընկղմանած զուարթօրէն կատակներ ընելով կը խօսէինք, երբ մեր ընկերներէն մին պոռաց.

— Բարեկամներ, պատիւ առիթ մ'է միւս կողմն գտնուած կուսաբանէն ալցելել։

Արդէն գիտէինք որ տարիէ մ'ի վեր Հայ կաթոլիկ Անարատ Յղութեան Կոյսը Փօլսէն եկած և այդ կուսարանին հաստատուած էին, սակայն յարմար միջոց մը չէինք գտած այցելել Հայախօս մասնաւորները։ Հետևապէս մեր հետաքրքրութիւնը գոհ ընելու և ստուգելու համար թէ իրօք լաւ Հայերէն կը խօսին կոյսերն, մեր բարեկամին առաջարկին յօժարակամ հաւանեցանք և ճամբայ ելանք։

Սակայն 10 - 12 ընկերներով այդպիսի մեծաւոր մ'այցելել անպատշաճ դանելով միայն մեզմէ չորս հոգի իրրև պատգամաւոր՝ յանձն առինք գնալ՝ խոստանալով մեր տեսակցութեան արդիւնքը պատմել ի գարձին։ Ասոր՝ երբ մեր ազատասիրը լուր բերաւ թէ հրամանն կայ ներկայանալու, ուղղուեցանք դէպի կուսարանն, ուր մասնաւոր մը և երկու մասնաւորներ, այս է՝ մայրապետ և երկու քոյրեր, մեզ ընդունեցան։ Բաղաքավարական մի քանի խօսքեր փոխանակելէ ետև մեր ընկերներէն մին ըսաւ.

— Մայրիկ, Հայ ենք մենք, փափաքելի է մեզ իմանալ, թէ արդեօք գուք ալ կը ջանաք մեր մայրենի լեզուն տեղւոյս պատկան ազգայիններու մէջ զարգացնել։ . . .

— Մենք պատկան չենք, պատասխանեց մեր ընկերին խօսքն ընդմիջելով, մեծաւորուհին, բաւական խստութեամբ, ինդրեմ լաւ կշռեցէք ձեր բառերը. մենք պաղը չենք պաշտեր։

— Մայրիկ, պատասխանեց մեր ընկերն, երբեք ա՛և է նկերքին դիտաւորութեամբ չենք արտասանած այդ բառն, այլ միայն Հռոմէականներն Լուսաւորչականներն որոշելու համար կը գործածենք։ Մինչ Լուսաւորիչը պաշտած կը լինինք՝ Լուսաւորչական ըսուելով։

— Ո՛չ. և մենք Լուսաւորչական ենք, գոչեց Մայրիկն, և քան Լուսաւորչական, եթէ չէք կարդացեր, կարդացէք Նկեղեցական Պատմութիւնը, և հոն պիտի տեսնէք թէ Լուսաւորիչը Հռոմ գացած, Սեղբեստրոսէ ձեռնադրուած և անկէ հրաժանդներ առնելով եկած եկեղեցին բարեկարգած է, սակայն գուք անոր հաստատած կանոնները և եկեղեցւոյ հոմին խորհուրդները մեզի պէս ուղղութեամբ չէք կատարեր, մինչդեռ հոգւոյ փրկութեան համար անոնց ճշտիւ կատարութիւնն անհրաժեշտ է։

— Մայ՛ր, ըսի, այս անտեղի խօսակցութեան վերջ տալու նպատակաւ, արարողութիւն մը կամ եկեղեցւոյ խորհուրդ մը այս կամ այն կերպիւ կատարելով՝ արտաքին ձեւակերպութիւններէ փրկութիւն ապահել անցեալ կրօնամոլութեան դարերու կոյր հաւատալիքն էր։

Մեր երկնաւոր վարդապետին՝ Հոգւոյ փրկութիւնը «մի՛ բներ այրոց այն բանը, զոր չ'ես ուզեր որ ինքի բնեն» նախադասութեան մէջ է ամփոփեր, հետեւաբար մենք արարողութիւններէ, խորհուրդներէ աւելի մեր գերագոյն վարդապետին պատուէրին մէջ պէտք է փնտռենք մեր Հոգւոյն փրկութիւնը։

— Ո՜ւֆ. ո՜ւֆ. կ'ազատիմ լուէ՛ լուէ՛, մինչ ամբողջ Աւետարանը այս է, եկեղեցւոյ եօթն խորհուրդը չկա՞, առանց անոնց փրկութիւն կա՞։ Կ'երեւայ որ գուք բողոքականաց դպրոցի աշակերտած էք. այդպէս չէ՞ ըսաւ. մեր Սրբուհի Մայրիկը երեսը թթռուեցնելով։

— Ո՛չ, մամաէր, ես վանքի դպրոցի մը աշակերտած եմ, և երեք տարի դրիթէ պարզ վանականի կեանք եմ վարած, ըսի։

— Ուրեմն Աւետարանը լաւ չես կարդացեր, և արդէն մեծ ալ չ'ես, դրիթէ տղայ մ'ես, պատասխանեց մայրիկը։

— Ա՜յո՛ դեռ նորատի եմ, քառասնիկ տարեկան, պատասխանեցի հեգնելով։ Դիմաւթեան քշերու, սպն անրիծ կոյսերու կողմէ մեկ տեղ նետուած պարագային բոլորովին անյարմար, սպն խօսակցութեան վերջ տալու համար, մեր ընկերներէն մէն նոր նիւթի մը թելը ձեռք առնելով ըսաւ,

— Պապը, (խօսքերը միշտ մեր կ'ուղղուէին, քշրիկը միայն կ'առնիդրէին) կրօնական խնդիրներու համար վիճաբանել երբէք չ'ենք ուզիր և անտեղի ալ է, հիմա մենք ուրախ ենք որ գուք Հալէպի մէջ հաստատուելով կ'ուզէք մեր Հռոմկեան եղբարց մէջ մտցուած մոլորենի լեզուն ծաւալել, և կարծեմ այս մասին մեր ձեռքէ եկած ամէն բան պիտի ընէք՝ այնպէս չէ՞։

— Տղա՛ս, ըսաւ մայրիկը, Հայ լեզուն Հոգին կը փրկէ՞, նախ փրկութեան համար կրօնք սովրեցնենք, յետոյ Հայ լեզուն, և մենք աշխարհարար լեզուն չ'է որ պիտի սովրեցնենք, մենք պիտի ջանանք դպրոցս լեզուն սովրեցնել։

— Արդեօք ինչո՞ւ, հարցուց ընկերս։

— Որպէս զի աշակերտուհիք կարդացնան դպրոցս Աւետարանը կարդալ և հասկնալ։ Աչխարհաբար Աւետարանները ամբողջ բողոքականաց թարգմանութիւններն են։

— Եւ այս աշխարհաբար Աւետարանները ըստ Հաճոյս թարգմանած են, մենք դպրոցս պիտի սովրեցնենք որպէս զի մեր բուն Աւետարանը հասկնալով ի հարկին բողոքականաց հետ կարդացնան վիճաբանութիւն ընել, ըսաւ կոյս քշրիկը մին։

Հոս դադրեցաւ ապշած՝ ի՞նչ բանիկնիս չգիտնալով լռեցինք և խօսակցութիւնը մի քանի վայրկեան ընդհատուեցաւ։ Յետոյ ընկերներս մին հարցուց։

— Մայրիկ, Գօլսէն թերթ ալ կ'առանո՞ք։

— Ո՛չ, հիմա չենք առներ, ըսաւ մայրիկը։

— Կ'ուզէ՞ք որ ձեզ ամէն շաբաթ Բիւզանդիոն գրկենք որ կարդաք։

— Չ՚է, չնորհակալ ենք, ծանրութիւն չըլլայ, պատասխանեց, բարի մնաիք։

— Այդպիսի թերթեր կարդալ արգիլած է մանաւը, մանաւց անդիէն կոյս քշրերէ մին։

Համառօտակի պատմուած ոյս խօսակցութենէ զատ, թէև մի քանի ուրիշ նիւթերու վրայ ալ խօսեցանք. սակայն ամենուն մէջէն ալ հոգւոյ փրկութիւնը մեր դէմ եղնելուն, անյարմար տեսանք շարունակել։ Ուստի քիչ մ՚ալ Հալէպի օդին և ջրին վրայ խօսելէ յետոյ, իրենց տրուած նեղութեան համար ներողութիւն խնդրելով զարձանք մեր ընկերներուն քով։

— Տեսանիդ լսանիդ պատմեցէք մեզ կըսէին մեր ընկերները։ — Ի՞նչ տեսանը որ պատմինք։ Մե զգեստներու ներքև սևագոյն դաղափարներ ու երազներ, դառնուկի գէմքով անգիտակից հոգիներ, որ կարծեն Աստուածոյ հաճելի գործ մ՚ընել պատմութիւնն խեղաթիւրելով և ամեն ինչ, մինչև անգամ կենաց նպատակն ու Աւետարանի ոգին անգիտելով։ Այս եղաւ մեր պատասխանը մեր ընկերներուն, և ապա շարունակեցինք մեր շրջագայութիւնն։

Հալէպ, 26 Յունիս 1898 Թ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՔՍԱՆԴԵՔ*

Ի ՈՒԱՆԿՈՒՆ

Յունիս ամսոյ 8/20 կիւրակէ դիշեր էր ժամը իննն, կապուտակ երկինք թեթև ամպամած լուսապայծառ աստղերով և բնութիւն յատուկ մը քաղցր և զուարթ։ Ելեքտրական ջահերով լուսաւորեալ, և նշանաւոր օրուան առթիւ չքեղ զարդարեալ ընդարձակ այցելասենեակն կ՚պարունակէր խումբ մը ազնիւ երկսեռ բարեկամաց, որք քաղցր ժպիտ ի դէմս հագիւ հազ համբոյրներէ և դրկախառնութիւններէ զատուած, երբ սրբազնորն Տ. Գասպար վիճակաւոր սիմիայն քահանայն ոտքի ելաւ, օժանդակութեամբ քանի մի երիտասարդաց, երեկոեան հանդէսին քաղցր պաշտօն կատարելոյ – հարսին և փեսային հարսանեկան հագուստներն օրհնելոյ։ Ես ալ կանգ առեալ բարեկամուհիս մօտ, Օր. . . ., գնայլուսով ունկնդիր եղայ հոգեզուարճ երգեցողութեան։ Սա կանոն եկեղեցական հին սովո-

---

* Հանուրեանդ կ՚հրատարակեմ մեզ յղուած սոյն նամակն, որ անշուշտ հետաքրքրութիւն պիտի շարժէ, մանաւանդ խաղաքիս մերայնոց մէջ, վասն զի մեր մի ազնիւ, համեստ եւ զեղանի խաղաքացուհիին, Ս. Հոխի. վարժարանի վաղեմի սանուհիներեն միոյն, Օր. Հայկունի Զաքեանի ընդ Ազնիւ երիտասարդ՝

րութենէ որպէս աւանդ մնացեալ կայ ի Նոր Զուղայ Այգեվանենկին մէջին տեղն, զեանզեալ կայր ասլիական մարմարեայ չքեղ սեղան մը, որոյ վրայ տեսանելի էր դղյգ մը (Brass trays) *յորոց ոսկեփայլ չքեղութիւն քանդակագործին խիստ հմուտ արուեստասիրութեան ձեռագործութիւն պարզելի կ'րացայայտէր, ընդ նմին պարունակեալ հարսանեկան պատարին հագուստներն ծածկեալ ընդ քողովն։ Հարսն և փեսային աղնիւ բարեկամներէ չրջապատեալ, քահանայն կերգէր քաղցրաձայն չարական . . . : Ականդրութեանս մէջ խորին զգացմունքներ յարուցանել սիրեցին պիս – ահա հարսն համեստամայլ, օրիորդ Զաքեան, որ հարսանեկան վիճակահանութեան ճակատագրոյն բաղդէն, քեալ, անջատեալ հայրենական դիրկէն և քաղաքէն. (Զմիւռնէն) երկնաւաք հարսն է եկեալ բարեբաղդ փեսային Յովհաննու Եղիայեան (Զուղայեցւոյ) : Երջապատեալ երկսեռ բարեկամաց մէջ, մի միայն հարսին ծերունազարդ հայրը ժպիտ ի դէմս, դլխիկոր, գոգցես անհուն մտախոհութեան մէջ, ինքնինքն կորանցած, մերթ ընդ մերթ յուզեալ սրտին արտիութեն, զուարթ դէմքին չարագուհութեն, բացէ ի բաց երեւանի եղնար: Օր. Հայկուհին ալ, չքնաղ հարսն, օրհնեալ մատանին՝ դողդոջուն քնքուշ ձեռքերով օդնականութեամբ քահանային՝ փեսային մատանեփոխան անցնելով, որպէս անքակտելի դրամ, անպատուհաս սիրոյ և հաւատարմութեան. . . . առ ժամանակեայ ուշադրութենէս դարմուց բարեկամուհիս – « օրհնեալ թաժակէն քիչ մը չրմերնուդ առէք կայ պարոն », կ'ցանկամ ձեզ մի և նոյն երջանկութիւն, յարելով թաժակէն ճաշակեցի, և մերձեցեալ փեսային և հարսին՝ ձեռքերն սեղմելով երջանիկ կեանք, ամն յաջորդ բազմահոլով. . . . ապա դաշնակին մօտ բարեկամուհիս նշմարելով մտածեցայ:*

* * *

Սուրբ Յովհաննէս Եկեղեցւոյ զոյգ զոյգ պանդակներէ, երկուշաբթի երեկոյեան չորս և կէս ժամուն, հնչման քաղցր ձայնը, ի սրտին ժողովեալ խուռն բազմութեան ապմուկ, յուզմունք

Յովսեփոն Եղիայեանի ամուսնութիւնն առեղով՝ հարսանեաց արտաշարժ նիւթագիրը կ'պարունակէ. հարսանիք որ հազարաւոր մղոն հեռի, օսար երկնից ներքեւ՝ հայկական՝ արտոդոքսամբ կը կատարուի, եւ՝ ինչպես ուրիշ շատ երկիրներ, Միամոլ մայրամպաթը՝ Ամերիկան՝ եւս կ'տեսնէ հայրենի յիշատակներով եւ ծիսակատարութեամբ միացած սխրատուն սիրտեր, որոց ի սրտ երջանկութիւն՝ կ'մաղթէ Հայրապետութիւնս՝ զաւեղով այն սուրբ ոգին որ հայուն համ օսարին չարիչ կ'սիրէ։ Ծ. Խ.

և չխոխմբիւն, քանանային ղեւտաւորեալ ի խարանէն եղնեւ-
լըն, ասոնք ամէնքն ալ աւետարեր նշանք էին Հարսին և փեսա-
յին եկեղեցի մտնելը, և ամեն անձին սիրտեր, ամեն տառանձին
յոյսերով, կ'թարախէր կ'խրխռար Մանր, այլ հատատաւուն
քայլափոխութեամբ, ծերունազարդ հայրիկին թևին իյնաց,
զարդու զարդարեալ և պճնեալ, պարկեշտութեամբ կորաւ
գլուխ, և սև սեաւ արեւանաց ներքոյ վառվռուն աչերն և
վարդագեղ այտերն կարմրերանգ չատագունեալ, ամօթա-
խութիւնն և ուրախութիւնն բազատրեալ, յատուկ մը սքանչելի
գաղտ տիպար կ'ներկայացնէր օրիորդ Զաքեան դեռատիպիկ
գեղանի Հարսն, որուն ծերունազարդ հայրն քանի մի վայելուչ
համառօտ խրատներով, արտասուաթոր աչօք յանձնեց փեսային,
« իմ պարտքերս լմնցաւ » ասելով, և բազմութեան յետ մըտաւ
եկեղեցին, ուր ըստ առաքելական եկեղեցւոյ օրինաց, քահա-
նայն պսակին պայմանները համառօտ պերճախօսութեամբ
պարզաբանեալ, և « եղիցին երկոքին ի մարմին մի, և զոր Աստուած
զուգեաց մարդ մի մեկնեսցէ » ասելով, տուր պսակին
խորհուրդն վերջացաւ և արձանագրեալ ի տօմարին եկեղեցւոյն
զանուանս իրեանց, Տիկին և Պարոն Եղիայեան խուռն բազմութեամբ մեկնեցան ի սրահն Հարտանեաց։ Եբեղ էր ընդարձակ սրահն և բարեբաստիկ, որուն առիթ չղշղոցն պրոշկիներով զարդարեալ, ի միջին տեղն զետնէղեալ կար բոլորակ սեղանին վրայ, բարձր լեռնացեալ Հարսանեկան (Cake) որ Հարսին ձեռամբ պատառեալ, բաշխեցաւ խուռն բազմականց, այս ժամուս (Dr Pedly) ոտքի ելաւ և համառօտ առնինաբանութեամբ նորազոյդին երկար կեանք և ամէն երջանկութիւն մաղթելով, գնդեն բաժակներ (champagne) ի հուռաներով պարպուեցան, ի մէջ ծափահարութեան և վատրոնքեան, հապիւ մէկ բրնձի, կօշկաց և այլ Հարուածներէ զերծեալ, Հարսն և փեսայն եղան մեկնեցան։ Հարսին նուէրներն բազմազան էին, ճոխ և չքեղ։

Պարերէ ի վեր Զուղայեցի երիտասարդ, Հնդկաստանայ, Բարմաստանայ, Ճաւային, Զաւպանայ ամէն փոքր և մեծ քաղաքներին մէջ ցիր և ցան պաղմեալ, ամեն կարգի և աստիճանի պարծոց մէջ պրազեալ, հայանունն փառաւոր են պահպանեալ ամեն ուրկէ, և երբ պարծերին յաջող ճեռնուտ է եղած մի մեծայն հայ ազգկան հետ են ամուսնացեալ։ Իմմիր քաղաքին անուն, բնակիչներն մեծ, եւմատց վաճառքն, գրեթէ տասնիններորդ դարուս վերջին օրերուն երիտասարդ վաճառականին համար յատուկ մի խորհրդածութեամբ և ուշադրութեամբ տեղի են ունեցած, որով և ոչ միայն իր քաղաքներն են զեղուն և ճոխացեալ, այլ և իր ազգ չքնաղին մէջ ազգիկներն առատել պերազատելի քան մէկ . . .

ՀԱՐԹՈՒՆԵՑԻ

ԱՆՁՆԱՍՊԱՆ ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ

Գոնէ ըսէ՛ թէ կեա՛ցիր մը կայ աննուն
Ուր վերածադիմո՛ն պիտի սէր եւ յոյս . . . .

Կեանքի հալոզ երազներուն մէջ ամեն րոպէ կը հանդիպինք դերձմանի մեծ ժայռին, որուն զարնուելով կը փշրին դարեր ու ժամովուրդներ։ Անծանօթի վարագոյրին առջեւ կախուած մանուկ պատկառ կանխազգը կայ, որուն հեացող նշոյլները կանուխէն կը սիրտին հոդիներու վրայ եւ յոռետես ու ջղուտ մեր տարիները, միգ ապատ տրամաբանեան չաւիղէն կը տանին։

Ցնորածէն չատ անգամ կը վերցունէ վարագոյրը, և անդիէն, մոռացումի այդ անհուն աշխարհէն, տամուկ նայուածքներ, տրտում ժպիտներ կը հասնին մեզի։ Այդ ժպիտները անծանօթ չեն, ու քանի հեռանան, այնչափ աւելի տխրանոյշ, մեղ կը կանչեն հոն, ուր աւելի չատ սիրոզներ կան։ Բարեկամի սիրուած դէմքեր, մայրենի աչերը ու վշտահար ճակատներ, կանուխ բաժնուած սիրելիներ, մագնիսի պէս մեր նայուածքը միւս աշխարհին վրայ կը պահեն, և ալ սարսուռ չենք զգար, երբ մոլորուն քայլերով կը հետեւինք դագաղին, որ վաղը, միւս օր, մեզ ալ պիտի առնէ, տանի դերեզման։

Սակայն այս տխուր և երերուն մտածումներէն անդին կը նետէ գեղ յուսահատ Մկրտիչ Թերզեանի սաւառը, արեան հեաքերով պլլուած, տակաւին տաք ու ծխացող, որ անգութ քրքիջով մը կը բաժնուի մեզմէ, ու գէմ դէմի կը թողու մեր սրտերը ահաւոր Անծանօթին հաացուելոլ խորհուրդներուն հետ։

Անձնասպաններ կան, որ սիրոյ յաւիտենական պատրանքին առջեւ կը վհատին, կան, ոյ չհրազործուած բաղձանքներու մըլատակի մը տակ կ'ընկճին, կան, որ իրենց հոգիին համար նեղ և յաւէտ անժպիտ կը գտնեն գրական ու ցուրտ աշխարհը։ Անոնցմէ ամանք չքվեղանքի թռուցիկ մը կը թողուն իրենց դիակին քով, ու ամանք, հպարտ ու խրոխտ, հաչիւ տալ չեն ուզեր իրենցմէ ետքը մնացող մարդկային ընկերութեան, իրենց ցաւը խորունկ պահած, այդ ցաւին պէս լուռ, կը քալեն դէպի մահին ամայութիւնը։

Մկրտիչ Թերզեան վերի պատճառներէն ոչ մէկը ունէր։ Ընկերուհի մը ընտրած, սիրոյ կատարեալ կրակէ կամիլը կանուխէն բռնած, նուրբ հետ միասին, երկու մանուկներու օրրանին քով, կեանքի գերազոյն պատկառ անուշ երգերը լացած էր։

Ֆառասուն տարեկան հուժկու մարդ մը, սիրամիս մայիսեան խռնկին յիշատակով, այդ հրեշտակային մանուկ զոյգին

ձեռքերու փափուկ չղթան վիզին չուրջը — այդ մարդը ահաւոր բեռ մը ունենալու էր — ուսին վրան, ընկերուհիին ծպիտը մոռնալով, ինքզինքը այս աշխարհէն մի՛ւս նեռելու համար . . .

* * *

Մկրտիչ Թերզեան, ուսուցիչ էր։

Եւ իբր գաւառացի մը, չեմ կրնար զսպել ջիղերուս մէջէն անցնող յամր սարսուռը երբ կը մտածեմ թէ Խասգիւղի մէկ ուսուցիչն էր ան, երբեմնի հռչակաւոր Ներսէսեանին, այն չէնքին, որուն հետ կապուած են յիշատակները Ներսէսներու, Մամուրեաններու, Եղիաներու և Պէրպէրեաններու։

Ու Խասգիւղը թեթև ամպ մը կը բերէ աչքերուս։ Այդ փառաւոր անցեալին առջև ձէզայիրլիներու և ուրիշ ամիրաներու անուանները կ'արթննան մտքիս մէջ, ուր կը զուգորդուի այսօրին խրճիթներու խառնակոյտը և ամայի պարտէզներ, վայրի ծաղիկներու և բաղեղի թաւուտքով։

Մեկնող փառքերու ստուերներուն քով հակայական համեմատութիւն մը կ'առնէ Մկրտիչ Թերզեանի գունատ դէմքը։ Այդ աւերակներուն վրայ, յոյսի վլատակ մըն ալ պէտք էր. . .։

Մենք գաւառին խորերը չատ փայլուն գիտէինք Պօլսոյ ուսուցչութիւնը։ Պարոնեանը կը կարդայինք ու կը ծիծաղէինք վրան իբր հռչակաւոր պատակող մը։ Երբե՞ք Պօլսոյ ուսուցչական խաւերէն թափթփուքներ բազդին մէկ ալիքէն քշուելով կը հասնէին մինչև հոն, իրենց հետ բերելով իրենց յատենական ողբերը, ու մենք, միշտ պատկառանքով լեցուն կը դիտէինք մարդու այդ բեկորները, որոնք երանաւէտ «Վոսփորի գեղածիծաղ ափերէն» կուգային . . .։

Յափշտակութեան և անիմաստ երազներու օրեր էին անոնք...։

Առողջ դատողութեամբ մը սնած ատեն մարդ բնաւ չի կրնար ընդունիլ թէ անոնք որ իրական արժանիք ունին, կրնան ցեխերու մէջ կոխոտուիլ։ Իրական աշխարհը չատ տարբեր գտանք մեր դպրոցը սովրած աշխարհէն։

Գեղեցիկ և մշտապէս անջինջ նկարի մը տպաւորութիւն մը ըրաւ Պօլիսը հեռուէն, Վոսփորին թռչող նաւակներ, որոով ու երգով լեցուն, հազար ու մէկ գիշերներու տպաւորութիւնը թողին մեր վրայ։

Նաւամատոյցը առաջին հակազդեցութիւնը ըրաւ։ Ամեն կողմ չարժուն, խաժամուժ ամբոխը, արևակէզ ճակատներ, պիրկ բազուկներ, լայն ու հակայական ուսեր, վայրը վերջապէս, ուր հաւաքուած էին արևելքի ամեն գոյներն ու լեզուներ, կ'ըսէին մեզ թէ հոն կեանքի մրցումը կար, որու մէջ տկարները ամեն վայրկեան կրնային գայթիլ։

Այդ կեանքի ընկճող մրցումին տակ գտանք աւանդական հայ պատուելին, ինչ որ ինկած աչքերուն քով կամիլ մը մնայուն

արցունքով, միշտ գանգատող ուրիշներուն անտարբերութեան վրայ, միշտ ստրուկ իր նմաններուն առջև և մարմնացումը կեղծիքի և ամեն ցած զգացումներու։ Փոտածներն էին անոնք ու ստկումով խաբխալ չէնքեր տեսանք, ուր մանկութիւնը օրն ի բուն պատուելիին ողբերուն պիտի մուխ ընէր։

Այդ զարգացող մանկութեան ապագան զէրօ պիտի ըլլայ...։

Հոն հանդիպեցանք ամեն կողմ ծրիապէս բաշխուած համայնագէտի փայլականներու և Ուսումնական խորհուրդներու որ ծրագիր չինելու լաբիւրինթոսի մը մէջ ինկած էին։ Ու նորէն կը լսէինք իրերագովական ճառեր, նորէն կը կարդայինք փայլուն հանդէսներու նկարագրութիւններ, հերով և աֆոռներով ուռեցած ու կը ծիծաղէինք հիմակ...։

Եւ այսօր նո՛յնն է տակաւին։

Հիւանդանոց մը չարունակ իր մէջի թոքախտաւորներէն աւելի հիւանդ, որքանոց մը ուր ամեն աղտեղութիւններ բոյն դրած են, ահա ասոնք են որ տարիներէ իվեր չի մաքրուեցան Պօլսոյ մէջ։ Եւ այսօր նոյն Ուսումնական խորհուրդը, որ չարունակ բժշկական և առողջապահական անգործադրելի միջոցներ երկնելու զբաղած է, որ վարժապետանոցի ծրագիր կը չինէ առուվ իր անդամներէն ոմանց հացիկը ապահովելու համար, առանց մտածելու թէ վարժապետանոց մը կրնայ վէֆանոց մը ըլլալ հին պաշտօնեաներու ձեռքը... Օ՜հ, ալ թողունք սա կեղծ ու պատիր ձևակերպութիւնները...։

Տարիներ առաջ գրեցինք ու գրելէն յոգնեցանք, ուսուցչաց համար ապահովութեան անուտի մը պէտքը։ Հիմակ կը հասկնանք թէ չուտ խակ է եղեր այդ զազափարը։ Հաւաքուած դրամին ապահովութիւնը ո՞վ պիտի երաշխաւորէ....։

* * *

Ինչ ալ որ լսեն ուրիշներ, որչափ ալ որ խստիւ դատեն Թերզեանը, զայն զոհ մը պիտի նկատենք միշտ ժամանակին այս ազտոտ երևոյթներուն։

Օրերով դեգերեցաւ անշուշտ այդ խեղճը թաղականներուն շուրջը։

Տունը անօթի են։ Կը մտածեմ թէ այդ քառասուն տարեան մարդը լացաւ։ Այդ տարիքին արցունքներ այրո՛ղ կ'ըլլան։ Եւ անկիւն մը քաշուած չի լսելու համար զաւակներուն լացը, երկաթի կամքով մը տարճանակը ճակատին մօտեցուց...։

Գոնէ բա՛ռ մը գրեր։ Թող փոխ առնէր զայն Քամպրոնէն և անոր մէջ լուար իր ժամանակին կեղտոտ բարքերը։ Լուռ կը մեկնի, անշշուկ զոհի մը պէս։

Իր աչակերտները կուլան եռևէն և քանի մը դահեկան հաւաքելով կը ղրկեն զայն կրօնքի ցուցուցած միակ փոսը, դերեզմանի այս աքսորեալը, առանց խունկի, մոմի և աղօթքի...։

Այն մխիթարանքը որ Թուրմաններու չի պատուիր, անձնասպանին դիակը չունենար։

Ու վաղը երբ այդ ոճրին ուղղակի պատճառ եղող անձեր մեռնին, քահանաներ իրար պիտի անցնին, մոմերով ու չարակաւով, փառքերով պիտի տանին դերեզման . . . ։

* * *

Այդ մարդը տարիներով կրնար ապրիլ սակայն։ Իր տարիքին, վարժապետութիւնը ախտ մը դարձած կրլլայ, ուրիշ գործ մը չի կրնար ընել։ Աւելի ադեկ էր որ գրիչէն աւելի մուրճ կամ բրիչ ունենար ձեռքը աչխատաւորի սուրբ կեանքով, ուրիշ հորիզոններու գոյութեանը անգիտակից, գէթ աւելի հանգիստ պիտի մեռնէր . . . ։

Հրապէնին ձայնը մոռցուեցաւ հիմա։ Ու Տիգրան Արփիարեան գերազրապէս յուզուած շեչտով, Մասիսի մէջ կը հարցուներ իրաւամբ թէ ի՞նչ պիտի ընէ վարչութիւնը, ճաշարանը համար. . . ։

Պիտի սպասէ՛ վարչութիւնը։ Պիտի սպասէ մինչև չատ ուսուցիչներու գալկացար դէմքերը աւելի հիւծին, մինչև անօթի մայրեր իրենց մեռած կուրծքին վրայ սեղմեն կրթութեան մըչակներու սովամահ մանկիկները, մինչև նոր գաղրանականներ կարդացուին տարաբաղդ Պարոնեաններու, Պաժեաններու Զուհաճեաններու դագաղին առջև . . . ։

* * *

Խրոխտ արհամարհանքդ, հեգնութիւնդ նոր երևոյթ մըն է մեր մէջ, հէք տարաբաղդ ուսուցիչ։

Հոգւոյն, որ այրեց ուղեղդ, իր բռնութիւնին արձագանգը հեռաւոր վայրեր տարաւ, քեզ հեռուէն լացող հոգիներու, դըժբաղդ պաշտօնակից . . . ։

Անհաւար անծանօթին անլուծելի դաղանիքներուն մէջ մոլորուն, երազի կապոյտ քօղը բռներ էինք մեր արտասուագին աչքերուն առջև։

Դուն հպարտ չարժումով մը կ'վերցուներս զայն ու կը պարզես մեզի անդունդը, որուն ընդմէջէն գահավէժ, պատրանքներու և խաբուսիկ յոյսերու կեանքը դառնագին կը սահի յաւէտ։

Գոնէ ըսէիր մեզի թէ կայ երկիր մը, ուր կը ցոլանան արցունքները անմխիթար սիրելեաց, և ուր հառաչները հոս մնացողներուն, սիրոյ կուտան մեկնողին։

Ու մեզմէ ալ լուրեր և անձկայրեաց բարևներ տանէիր հոն, դերեզմանի աքսորեալ, տարաբաղդ Թէրվեան . . . ։

Իզմիր Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

ԱՌՏՆԻՆ ԳՈՐԾԵՐ

Ո–ասած Խորհուրդ. — Նոբել մանկավարժ. — Եկեղեցական պարտ

. . . Խմբագիրը. — Տեղն է ըսել գոր֊ծ կայ մարդ չկայ, երբ նկատուի որ գրեթէ ամէն ի վեր՝ մեր Պատ. Ցաղ. ժողովն՝ անկարող կ'գտնուի՝ նոր Ուսուցի. Խորհուրդ մը կազմել։ Ընտրուածները հետզհետէ կ'նրաժարին. ինչո՞ւ. վասն դի գոր֊ծ ունին, վասն դի . . . ; եւ սակայն վերամուտը մատչուած է, և ո՞րքան դպրոցական գործեր կան կատարելիք Միայն մեր կարգ մ'ուսումնականներու աչքին, իրենց անյնական գործէն զատ՝ ուրիշ գործ չկայ։ Ինչ անտարբերութիւն։ Վարժարաններն՝ բաւական հատատ եկամուտ ունենալով հանդերձ՝ եթէ անխնամ մնան, երեւակայելու է թէ՝ ի՞նչ ողբալի վիճակի մը պիտի մատնուէր տեղւոյս կրթական գործն եթէ այդ եկամուտն ալ չլիներ Ցաղ. ժողովին կ'ընծայ ուրեմն ծանրագին իներու դիմել և մեր դպրոցներու մատակարարութիւնն անոնց յանձնել . . . բայց վերջին ժամուն կ'իմանամ գոհունակութեամբ որ Լոզֆէթ էֆ. Պալեօղեան յանձնառու եղած է ուսումնական պաշտօնին՝ պայմանաւ որ՝ իր որոշած անձերն, անշուշտ ձեռնհաս անձեր, իրեն անդամակից ընտրուին։ Ուստի՝ յուսալի է որ այս կարգադրութեամբ խնդիրը կ'լուծուի։

— Թէև Մեսրոպ. և Հռիփս. վարժարաններու կարգ մը վարժապետներ և վարժուհիներ՝ գանազան պատճառաւ, քաղաքէս մեկնած են, սակայն անոնց տեղը բռնող պաշտօնեաներ չեն պակսիր, մանաւանդ բարեպատեհ առիթ մ'է ինձ յայտնել, որ Ֆրանսայէն այս օրերս վերադարձած են՝ Պ. Թ. Պայամեան ագնիւ և ուշիմ երիտասարդն, որ չորս տարի շարունակ Թուլուզ և Բարիզ մանկավարժական տրուեստին պարապած լինելով, մեծապէս կրնայ ծառայել մեր կրթական գործին, և արդէն խոստացած է ալակցիլ, ինչպէս նաև Ագնիւ Օր֊Մ կրթիչեան և իր ընկերուհին Երկանեան, որ կարող են անշուշտ Հռիփ. վարժարանի մէջ պաշտօնավարել, մի քանի տարի մանկավարժական դպրոցներու մէջ արդէն աշխատած լինելով։

— Ներկայ տնօրէն Շին ազգային երախտագիտական պարտաւորութիւն մը կ'կատարուի Ս. Լուսաւորիչ մատուռն մէջ՝ ի յիշատակ մարդանէր Տ. Բիւբէճի Օղլուի։ Ի ներկայութեան ցուցանց Աւրժ. Առաջ. միաբանորդի և յոյն երևելեաց ու Հիւանդանոցի Հոգաբարձուաց հոգեհանգստեան պաշտօն և պատարագ կ'մատուցուի ի հանգիստ հոգւոյն աղքատասէր բարերարին։ Բարեշնորհութենէ ետք՝ հիւրերն աչքէ կ'անցնեն Ս. Լուսաւորչի Հիւանդանոցն և գոհունակութիւն կ'յայտնեն տիրող մաքրութեան և բարեկարգութեան համար։ Ապա յոյն և հայ Հիւան֊

դանոցներու Հոգաբարձուներն քահանայից ընկերակցութեամբ Յունաց գերեզմաննոցը դիմելով՝ մեր Հիւանդանոցի կողմէ մասնաւոր ծաղկեպսակ կարուի բարեյիշատակ բարերարին գերեզմանին վրայ։

11 Օքտոբր ՍԻՍԱՑԻ

ԼՐԱԲԵՐ

Վերջապէս հաշտութեան փողը հնչեց և թնդանօթը լռեց։ Չորչ չորս ամիս արեան հեղեղներ և տակառներով թալարներ թափուելով։ Եւ ինչո՞ւ այս պատերազմը.—արդարութե՞ն թէ անբրաւութեան պատմը պաշտպանելու համար։ Ա՛նա խնդիր մ՚որ թէև անկարևոր ռազմագէտ ու դիւանագէտ ուղեղներու, մեծ նշանակութիւն ունի մարդասէր և ժողովրդասէր գլուխներու առջև։ Թէժպղպջապէս՝ մարդկային ազգի ճակատագրային մի անհրաժեշտ հարկը կ՚համարուի առայժմ թէ՛ վատ և թէ՛ լաւ գաղի համար հրաշէնի դիմել, ահագին բանակներ ու զրահաւորներ շարժման մէջ դնել, երբ իրաւախոհութիւնն, այս է՝ հաշտարար բանականութեան ձայնն, անթելի կ՚ինայ, և՝ ներկայ Սպան և Ամերիկեան պատերազմին մէջ՝ նկատելի է թէ արդեօ՞ք բուռն այծն է յաղթական կանգնողն թէ ոչ արդարութիւնը։ Անտարակոյս՝ այս կէտն տարբեր տեսակէտներով պիտի մեկնուի տարբեր քաղաքական սկզբունքի բերմամբ, բայց ժողովուրդ մ՚որ քաղաքական նրբութեանց վարժ չէ, որոմագիր պիտի գանուի ըսել, որ Մեծ Հանրապետութիւնն՝ ինչպէս երբեմն դերեվարներու դէմ մղած, նոյնպէս ներկայ պատերազմին մէջ այժն ի նպաստ իրաւանց գործածից, գործածութիւն մ՚որ արդարասիրութեամբ պանծեցաւ ուրիշ ազգերու ուղղութեան անուղղակի պատասպարութիւնն է։

Բայց եւրոպական պետութիւնները գնուած հաշիւներէ գլուխ առած չունին որ համազգային քաղաքակրթութեան լայն ու հանրաչաշ խորհուրդներով պարապին, այնպէս որ նոր Աշխարհի ովկէաններու մէջ պատահած աղարկու և նշանակելի երևոյթներու առջև զինաթափ՝ ակռաներ կ՚կրճտէին և առաջին օրէն՝ ծագելիք հետևանաց վրայ ահարեկ, թէև հետամուտ կ՚երևէին հաշտարար միջնորդութեան ձեռնարկներ ընելու, սակայն ոչ միւն կ՚ելնէր հսկային դէմ թուրմ կանգնել և. բուժուրը կախելու անվներ թաթ մը գտնել։ Հետևապէս՝ հսկան՝ իր նպատակին հասնելէն ետև միայն, յանձն առաւ իր յաղթական պայմաններն առաջարկել։ Եւ ի՞նչպէս հասած իր նպատակին, եթէ ոչ՝ իր գործին արդարութեան վրայ վստահ՝ դիտութեան, ճարտարութեան, արիութեան աւեն հնարքն ու զործիներն շարժման մէջ դնելով։

Սպանիա՝ առաջին ծանր հարուածը Մանիլաի առջև կրելէն ետև՝ իր բոլոր յոյսը դրած էր Սէրվէրա ծովակալին նաւատորմին վրայ, որ Սանդիակոյի ծովախորշն կ՚մտնէ։ Ուշինկդրնէ տրուած հրամանին վրայ՝ Շլէյ կ՚որոշէ գրաւել կամ խորտակել այդ նաւատորմը։ Սպանիական ամրութիւններ և ընդ ծովեայ ականներ կ՚արգիլեն այդ հրամանն իսկոյն կատարել։ Տեղակալ Հօպսըն՝ եօթ ընկերներով Մէքֆոյ առևտրական նաւ մը Սանդիակոյի նեղուցին բերանը կ՚ընկղմէ արիութեամբ, և երբ մէկ կողմէ ամերիկեան զօրքեր կղզւոյն այլ և այլ կողմերը ելնելու կ՚փորձեն Գուպայի ապստամբներուն միանալու համար, միւս կողմէ ծովակալ Տիւէյի օգնութեան զօրքեր կ՚հասնին Քավիտէ, մինչ ապստամբապետ՝ Ակուինալտօ զօրքն Մանիլայի մօտ սպանիական յարձակումները ետ կ՚մղէ։ Այսպէս Սպանիա երկու կրակի մէջ ընկած՝ թէև քաջարար կ՚դիմադրէ թէ՛ ներքին և թէ արտաքին թշնամւոյն՝ սակայն կուոյն ելքն իրեն ազէտաբեր պիտի լինէր։

Եւ իրօք՝ Սէրվէրայի նաւատորմը՝ Յուլիս 1 ին Սանդիակոյի ծովածոցէն դուրս կ՚ելնէ, և Սէմբսըն ծովակալէն հալածուելով՝ սոսկալի ռմբակոծութեան մը կ՚ենթարկի, իր նաւերէն մի քանին ցամաքը կ՚նետուին քայքայուած, մի քանին կ՚ընկղմին և ի վերջէ Քրէյսըպալ Բէյ սպանիական ամենէ գեղեցիկ ու զօրաւոր մարտանաւն՝ յուսահատ՝ ի նշան անձնատուութեան դրօշը վար կ՚առնու և Սէրվերա՝ վիրաւոր, 1300 զերիներու հետ Ամերիկացւոց ձեռքը կ՚իյնայ։ Այս վատաւոր նաւային յաղթութեամբ Շաֆթր զօրապետին ցամաքային զօրքն, որ Սանդիակոյի մօտ վտանգաւոր դրութեան մէջ կ՚գտնուէր, ոգի կ՚առնու և քաղաքը կ՚պաշարէ մէկ կողմէ սպանիական ամրութեանց կրակին, միւս կողմէ անհնարին դժուարութեանց տակելով։ Սանդիակօ ևս անձնատուր կ՚լինի ցամաքէն ու ծովէն ռմբակոծուելով և՝ կարճ ինադուէ մ՚ետք՝ սպանիացի Թօրալ զօրապետն 32,000 զօրքով ամերիկեան Շաֆթր, Մայլս և Հուբըր զօրապետներու հետ դրած պայմաններուն համեմատ՝ զէնքը վար կը դնէ։ Այդ բանակն ամերիկեան կառավարութեան ծախքով Սպանիա պիտի փոխադրուի, և Յուլիս 3ին (Հ. Տ.) ամերիկեան դրօշը Սանդիակոյի պաշտօնատան վրայ կ՚կանգնի հանդիսաւոր կերպով և կ՚յայտարարուի Մաք Քինլիի կողմէ որ բնակիչներուն կեանքը և ինչքը պահպանելու համար ամեն ազդու միջոցներ ի գործ պիտի դրուին։ Սանդիակոյի անկումը նոր յաղթութեանց հետ նոր ոգևորութիւն կ՚բերէ Ամերիկացւոց և վճռաւորութիւն հպարտ Սպանիոյ։ Բօրդօ Ռիքօի ծովեզերեայ քաղաքներ կ՚ռմբակոծուին. զօրապետ Մայլս Բոնսկի վրայ կ՚քալէ կ՚առնու։ Նիւէ, Թիպարա, Նիւէվիդաս թշնամւոյն ուժին չեն դիմանար։ Սան Ճուան, Մանճանիլլո նոյն բաղդը կ՚ունենան և սպանիական տասնվեց թնդանօթակիր կ՚ջնջուին։ Վաղսըն հրամանատարը հրաման կ՚ընդունի դէպ ի Սպանիա դիմելու իր տորմիղով, և սպանիացի Քամարա ծովակալն Քաոիքոյ դէպ ի

Սուէզ կ'պիւէ Ֆիլիպեան կղզիներուն օգնութեան, սակայն չատով կ'վերապ առնայ իր տեղն։ Զինադուլի և հաշտութեան ձայներ կ'լսուին Սպանիոյ կառավարութիւնը ներքին չարժումներէ վախնալով՝ կուսակցութեանց պետերուն հետ կ'խորհրդակցի. հին գլուխները՝ Վէյլէրի պէս, հաշտութեան հակառակ կ'մնան։ Սակայն պատերազմն որքան երկարի այնքան աւելի պիտի նսեմացնէ Սպանիոյ հեռատեսութեանց, յատկապէս Ֆրանսայի միջնորդութեան դիմումներ կ'ընեն։ Ամերիկացիք ևս տրամադիր կ'թուին հաշտութեան, վասն զի ամերիկեան զօրքերն դեղին տենդէ սաստիկ կ'տառապին և հայրենիք դառնալու փափաք ունին։ Բայց ասոր՝ Շաֆթր զօրապետին և Գուպայի ապստամբապետներու՝ Կոմէզ Կարսիաի միջև գժտութիւն կ'ծագի, այս վերջինն սպանիացւոց նկատմամբ Ամերիկացի զօրապետներուն ընդհակառակ չատ մեղմ դանելով։ Մի և նոյն րնդհակառակը կ'բռնէ նաև Մանիլայի առջև Մէրիտ զօրապետն և Տիւէյ ծովակալն, մանչ չատով ապստամբապետ Ակուինալտոն քաղաքն առնուլ և վրէժխնդրութեամբ սպանիացիքը, մանաւանգ կղերը, կոտորել, որու համար Ս. Պապն բարեխօսած է ամերիկեան կառավարութեան մօտ։

Ինչպէս Պլանքօ ի Գուպա կ'հրաժարի չուզելով պաշտօն վարել կղզւոյն պարտքին միջոցին, նոյնպէս Ակուինալտո զօրապետը կերպով մը խոյս կ'տայ Մանիլայէ, որ վերջապէս հաշտութեան նախապիծ դաշնագրին ստորագրելէն ետև՝ Ամերիկեան զօրաց անձնատուր կ'լինի։ Բայց պատերազմին վախճան տալու այդքան երկու կողմէ կ'չեշտուի, և Սպանիա, Ֆրանսայի լիազօր դեսպան՝ Պ. Ժ. Ջամպօնի մրջոցաւ, ի Ուօշինկդըն, բանակցութիւնները ի պաշտօնէ կ'սկսի հաշտութեան նախաշաւիղ պայմաններուն վրայ։ Սոյն պայմաններն են.

ա) Գուպայի վրայ Սպանիոյ վերհսկողական իրաւանց դադարումը։

բ) Բորդօ – Ռիքօ և Անդիլեանց մէջ բոլոր միւս կղզիներուն, նոյնպէս Լատրոնեան արշիպելագոսի մէջ կղզւոյ մը Մ. Նահանգաց յանձնումն։

գ) Մ. Նահանգաց կողմէ Մանիլա քաղքին, ծովախորշին և նաւահանգստին գրաւումն, մինչև որ վճռապէս կնքուի հաշտութեան դաշնագիրն և Փիլիպեանց խնդիրը կարգադրուի։

դ) Գուպա, Բորդօ – Ռիքօ և Անդիլեանց կղզիներուն պարպումն սպանիական զօրքերէ։

ե) Սպանիոյ և Մ. Նահանգաց կողմէ հինգ հինգ պատուիրակներու անուանումն, որ պիտի գումարուին Բարիզ հոկ. 1 ի (ն Տ) որպէսզի բանակցին ու կնքեն հաշտութեան դաշնագիրն եւ։

Ի հարկէ դաշնագիրն թէ Բորդէկի և թէ ամերիկեան ծեռակալի հաւանութեան և վաւերացման պիտի երթարկուի։

13 Օ[illegible] 1898

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Ա. ՍԱՄՍԼՈՑ

Թղմիրի համար	տարեկան	3 1/2	ոսկ. ֆռնկ.
» » Վենետկայ		2	» »
Ազգ. վարժապետներուս	»	2 1/2	» »
Ս. Փրկոյ եւ Փարր Ախոյ	»	4	» »
» » »		2	» »
Ազգ. վարժապետներուս	»	3	» »
Գռնատաոոնի համար	»	8	ըռուպլի Ղազ. ոսկ.
» » »		4	» »
Եւրոպայի »	»	17	ֆռանկ
» » »		8 1/2	»

ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵԼԻ

Հասցէ՝

Մ. Մամուրեան — ԻԶՄԻՐ

M. Mamourian — Smyrne

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ ՊՕԼԻՍ —	Մնծ. Սիրաս Լճ. Գատրեան. Գաղաքիր խան թիւ 46 պահնէ Գալաթա
ՄԱՂՆԻԱՆ —	Ռնծ. Մկրտիչ Լճ. Էրկաճեան
ԷՕՏԷՄԻՇ —	Մնծ. Տիրան Լճ. Պիճաքրեան
ՍԱՄՍՈՆ —	Մնծ. Եղբայրներ Լճ. Մուրատեան
ԵՐԻԶԱՆ —	Մնծ. Տիգրան Տէր Պետրոսեան
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ —	Գեր. Տ. Սահակ եպսկ. Խոսրովեան
ԳԱՀԻՐԻ —	Մնծ. Կարապետ Լճ. Դաւուտօղլեան
ՄԱՆՉՈՓԻՐ —	Մնծ. Տիգրան վարպետեան
ՊՕՍՓՕՌ —	Մնծ. Տիրան Լճ. Թոպճեան
ԳԱՒԻՐԻԺ —	Մնծ. Տօմ. Փաշեան
ԱՏԱՆԱՍ —	Մնծ. Յակոբ Տ. Պօղոսեան
ՀԱՒԼԻՊ —	Մնծ. Յովհաննէս Լճ. Թիւրքպեան
ՍԱՎԱՋ —	Մնծ. Միհրան Լճ. Խալիլեան
ՌՕՏՈՒՄՕ —	Մնծ. Նշան Լճ. Ժամհարեան
ՋՈՐԼՈՒ —	Մնծ. Արթօեամ Լճ. Հայրիկեան

de la Revue Arménienne HANTESS
au Couvent des R. R. P. P. Méchitharistes